orizonturi

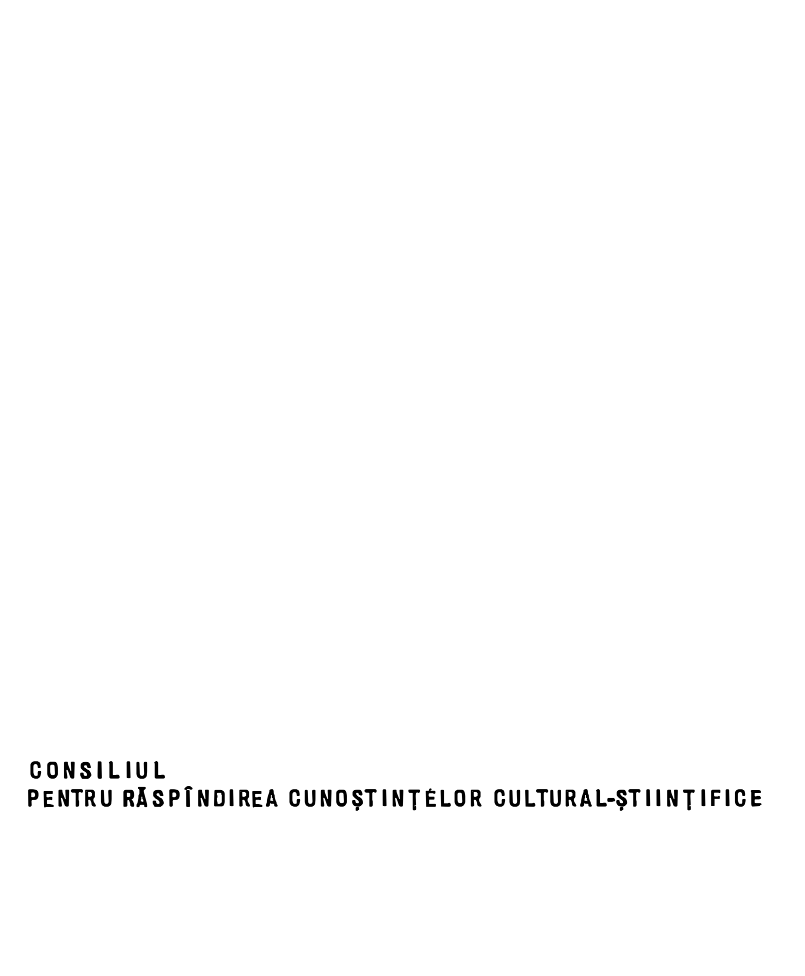
HENRI H. STAHL
PAUL H. STAHL

CIVILIZAŢIA VECHILOR SATE ROMÂNEŞTI

Redactor responsabil: DUMITRU MARTINIUC
Tehnoredactor: MARIA POPESCU

Dat la cules 05.03.1968. Bun de tipar 15.06.1968. Apărut 1968. Tiraj 20 000 + 120 broșate. Hîrtie pentru tipar înalt tip B de 63 g/m². Format 500×800/16. Coli editoriale 4,36. Coli de tipar 6,25. A. 1529/1968. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici: 9(498).

Intreprinderea Poligrafică „13 Decembrie 1918", str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97, București
Republica Socialistă România
Comanda nr. 1365.

CONSILIUL
PENTRU RĂSPÎNDIREA CUNOȘTINȚELOR CULTURAL-ȘTIINȚIFICE

HENRI H. STAHL
PAUL H. STAHL

CIVILIZAŢIA VECHILOR SATE ROMÂNEŞTI

EDITURA ŞTIINŢIFICĂ
Bucureşti, 1968

Coperta colecției: S. GEORGESCU
Ilustrațiile interioare și ilustrație copertei: IULIANA DANCU

I. PĂMÎNTUL ŞI OAMENII

Ceea ce stîrneşte curiozitatea oricui se gîndeşte la ţara noastră e faptul că aici, în zona munţilor Carpaţi, dăinuieşte un neam de oameni de limbă romanică, insulă răzleaţă în mijlocul unei imense mări de neamuri de limbă slavă.

Este, cum spunea Xenopol, un adevărat „miracol şi o enigmă a istoriei“ faptul de a fi putut urmaşii dacilor romanizaţi să-şi păstreze fiinţa, cu toate că, vorba lui Miron Costin, ţara lor se afla „în calea răutăţilor“, adică în drumul tuturor năvălitorilor care, îndată după plecarea administraţiei romane, s-au urmat, val după val, timp de aproape un mileniu.

Căci, într-adevăr, pămîntul ţării noastre este în acelaşi timp loc de adăpost în cetatea naturală a Carpaţilor, dar şi o răscruce de drumuri de-a lungul cîmpiilor de care e înconjurată. Popoarele stepei venite din fundurile Asiei, jinduind să jefuiască bogăţiile Bizanţului şi ale Romei, treceau de-a rîndul prin părţile noastre. Puhoaiele lor, izbindu-se de zidul greu de trecut al Carpaţilor, se scurgeau însă uşor, de-a dreptul în Balcani — prin Dobrogea, Bărăgan şi toată Cîmpia Dunării, trecînd vadurile Dunării — unul din acestea păstrînd pînă şi azi numele de „Vadul Cumanilor“ —

sau dimpotrivă, ocoleau pe la nord Carpaţii, pentru a răzbi în Cîmpia Panoniei şi de aici spre Occident.

Pe la sud, dar şi pe la nord, ferind Carpaţii, timp de o mie de ani au trecut sau au făcut popas vremelnic prin locurile noastre goţi, huni, gepizi, avari, slavi, bulgari, unguri, pecenegi, cumani şi tătari, vieţuind pe spinarea populaţiei băştinaşe, care îşi păstra miezul neatins în regiunile de munte şi podgorii, dar se întindea şi în cîmpie, adăpostindu-se în poienele imenselor păduri care o acopereau pe vremuri.

Am putea deci spune că avem în ţara noastră două feluri de ţări, una care a fost întotdeauna numai a noastră, cea în care nomazii nu puteau pătrunde decît cu greu, şi dimpotrivă, alta aflată în calea lor. Pînă tîrziu, foarte aproape de veacurile noastre, aceste „drumuri de trecere“ ale cîmpiei au fost calea năvălirilor războinice, pe aici purtîndu-se jafurile şi dezastrele luptelor dintre popoarele cuceritoare care năvăleau peste noi, înlocuindu-se unele prin altele, sau care, mai tîrziu, se învecinau statornic cu noi : turci, muscali, polonezi, unguri, apoi austrieci, care toţi şi-au avut cîmp de bătaie prin meleagurile noastre.

De aceea mulţi din călătorii cei paşnici, negustorii, solii marilor împărăţii, necunoscînd decît această parte a ţării care se afla „în calea răutăţilor“, ne-au lăsat unele descrieri care ne fac să avem despre satele noastre cele vechi o imagine cu totul greşită, fiind potrivită doar cu ceea ce se putea vedea în zona de nenorociri a drumurilor, nicidecum cu ceea ce erau satele din zona cea adăpostită a munţilor, podgoriilor şi poienelor tăinuite ale codrului.

Iată, de pildă, cum ne înfăţişează ţara pe la mijlocul veacului trecut (1842), călătorul francez Ubicini :

„Pînă acum cîţiva ani, ţăranii din Moldova şi Muntenia nu aveau drept locuinţă decît bordeie întunecate şi pline de fum, scobite în pămînt la o adîncime de doi metri şi avînd o suprafaţă de doi pînă la trei metri şi de doi sau trei lărgime. O dată groapa făcută pe mărimea potrivită, se băteau la capetele ei doi stîlpi, legaţi între ei cu un par mai puternic. De o parte şi de alta a acestui par se aşeza, în chip de acoperiş, o împletitură de nuiele, începînd cam de la un pas depărtare de deschizătură.

Acest acoperiş, cît se poate de primitiv, era acoperit cu pămînt sau cu lut, lăsîndu-se doar o crăpătură pe unde să iasă fumul. Pămîntul acesta se acoperea deîndată cu iarbă, astfel încît cătunele alcătuite din îngrămădirea unor astfel de construcţii ţi se păreau a fi un cîmp acoperit cu muşuroaiele unor cîrtiţe uriaşe. Dacă n-ar fi fost fumul care ieşea din bordeie şi care îţi arăta de departe că acolo se află oameni, călătorul ar fi putut umbla mult şi bine ca să găsească satul pe care îl căuta şi pe care de fapt îl şi călca sub picioare".

Mai mult decît atîta : nu numai casele, ci şi locurile de arătură lipseau. Ne-o spune un călător englez, Wilkinson (1820), în următoarele cuvinte : „marea întindere de pămînt care e lăsată în ţelină şi obiceiul de a nu ara pămînturile aflate în apropierea drumurilor mari dau ţării, în multe locuri, o înfăţişare de pustietate care înşeală pe călător. Judecînd după priveliştea care îl izbeşte, el este ispitit să se creadă într-un pustiu. El întîlneşte prea puţine locuinţe în calea sa, afară doar de conacele poştei, şi abia de poate întrezări alte urme ale locuitorilor".

Aceasta într-o vreme cînd pe aceste mari drumuri ale ţării se purtau nu numai oştile războaielor, care vin şi trec, ci şi năpasta unor statornice cuceriri boiereşti,

care şi ele, mai ales, tot prin asemenea locuri asupreau şi jefuiau populaţia, într-adevăr „ca la drumul mare". Constantin Radovici din Goleşti nu ne descrie el oare, la începutul veacului trecut, viaţa ţăranilor „birnici", adică a celor din satele şerbite, astfel: „aceste nedrepte urmări şi nepomenite peste tot pămîntul (e vorba de jaful fiscal — *N. A.*) i-au adus pe ticăloşii locuitori întru aşa stare, încît intrînd cinevaşi într-acele locuri, unde se numesc sate, nu va vedea nici biserică, nici casă, nici gard imprejurul casei, nici car, nici bou, nici vacă, nici oaie, nici pasăre, nici pătul cu semănăturile omului pentru hrana familiei, şi nici, în scurt, nimica: ci numai nişte odăi în pămînt ce le zic bordeie, unde intrînd cinevaşi, nu are ce vedea altceva decît o gaură numai în pămînt, cît poate încăpea cu nevasta şi cu copiii imprejurul vetrei şi un coş de nuiele scos afară din faţa pămîntului şi lipit cu balegă. Şi după sobă încă o altă gaură, prin care trebuie el să scape fugind, de cumva va simţi că au venit cinevaşi la uşă-i, căci ştie că nu poate fi alt decît un trimis spre împlinire de bani. Şi el neavînd să dea, ori o să-l bată, ori o să-l lege şi o să-l ducă să-l vînză, pentru un an, doi sau mai mulţi, fie la un boernaş sau la un arendaş, fie la oricine se va găsi."

„Şi apoi intrînd cinevaşi într-acele bordeie ale lor, peste putinţă era de a găsi pe trupurile lor şi în casă lucru de zece lei. Căci şi căldarea în care o să-şi facă mămăligă, nu o are fieşcine, ci sînt 5—6 tovarăşi pe una. Şi cînd aceştia din norocire prindeau veste că vine în satul lor zapciu, polcovnic, căpitan, mumbaşir isprăvnicesc, mumbaşir domnesc fugeau atît ei cît şi muierile lor şi copiii care puteau fugi, prin păduri şi munţi, întocmai ca dobitoacele cele sălbatece, cînd le gonesc vînătorii cu cîinii".

Imaginea aceasta dezolantă a unor sate de bordeie ne-ar face să credem că cei care locuiau nu puteau avea nici un fel de viață civilizată. Trăind precum „cîrtițele" sub pămînt, săraci, cumplit de săraci și neomenos de jefuiți, cum puteau avea ei acel minimum de bunăstare care singură îngăduie să înflorească cultura ?

În realitate însă, imaginea aceasta nu este potrivită decît excepțional, doar pentru zonele marilor drumuri, de-a lungul cărora se scurgeau dezastrele războaielor și se statornicea împilarea boierească, adică a unor zone din care populația fugea, lăsînd locul pustiu în timpuri de prea grea restriște ; dar în care totuși se întorceau iarăși, cînd vremurile se mai linișteau.

Și-au dat seama de aceasta chiar unii călători străini, cum de pildă contele de Hauterive, care scria, în 1787, că a început prin a se mira, străbătînd Moldova, de priveliștea de pustietate pe care o întîlnea în cale. Dar pînă la urmă a băgat totuși de seamă că pustiul e doar al drumurilor și al moșiilor boierești. El spune : „Pînă la o depărtare mare de drumuri și de granițele țării, satele au pierit încetul cu încetul și dacă te uiți la Moldova în treacăt, rămîi cu credința că asuprirea și războiul au făcut dintr-însa un pustiu. Socotesc această părere foarte depărtată de adevăr. Lipsa populației din preajma hotarelor țării nu e adevărată decît trecător. Moldovenii care trăiesc de pildă în munții de lîngă țara nemțească pleacă și se întorc, după cum nădăjduiesc sau se tem de ceva de la boierii sau stăpînii lor. De multe ori chiar cei care plecaseră goi și singuri se întorc îmbrăcați și întovărășiți. De asemenea, pustiirea locurilor care sînt la drumul mare nu e nimic altceva decît tot o strămutare. Satele se afundă prin cîmpii, așezîndu-se mai bucuros în întunericul poienelor decît la locurile prea deschise, ale dealurilor, căci în felul

acesta scapă de sarcina de a da, fără plată, tainuri şi cai de corvoadă, care sînt omorîţi fără despăgubire. De altfel şi chipul în care îşi clădesc acareturile, lipsa de meşteşugire a construcţiilor unei gospodării moldoveneşti de la cîmp înlesnesc aceste strămutări, aşa că un sat întreg îşi schimbă locul cu tot atît de puţină pregătire sau greutate ca şi o tabără de nomazi".

Aşadar, ce nu puteau vedea călătorii străini erau satele cele adevărate, cele adăpostite în zonele ferite ale munţilor şi podgoriilor, acolo unde mai dăinuia, puternică, o ţărănime liberă, moşneni şi răzeşi, care mai toată se afla în locurile în care nu străbăteau drumurile cele mari.

În aceste zone, populaţia românească, sătenii, la ei acasă, sînt păstrătorii unei tradiţii culturale cu rădăcini atît de adînci, încît merg pînă departe în preistorie. Aci au reuşit ei să facă a înflori o civilizaţie rurală care nu numai că are un caracter de originalitate mai viu decît al altor neamuri, dar să şi dovedească o putere de creaţie culturală care uimeşte, pe drept cuvînt, pe oricine ajunge a o cunoaşte.

Aşadar, *civilizaţia vechilor noastre sate este, în primul rînd, o civilizaţie a satelor libere.*

În puţinele pagini care urmează, vom încerca a o descrie.

II. ORGANIZAREA SOCIALĂ A SATULUI

1. Ce înseamnă „sat"?

În vorbirea ţăranilor ca şi în cea a celor mai vechi documente, cuvîntul „sat" are înţelesuri mai multe decît în limba noastră cărturărească de azi. Şi anume : satul cel vechi este un fenomen social complex, cuprinzînd laolaltă o „populaţie", o „vatră de sat", adică locul de aşezare a gospodăriilor, şi un „trup de moşie", adică locurile de muncă ale acestor oameni. „Moşie" este de asemenea un cuvînt care are alt înţeles în limba populară şi în cea veche decît în cea de azi, „de moşie" fiind socotit orice bun care vine de la „moşi", de la „strămoşi", adică un bun moştenit. Astfel o casă poate fi „de moşie" ; ba pe vremea cînd existau şi robi ţigani puteai avea şi „un ţigan de moşie". Prin „trup de moşie" se înţelege însă nu un petec oarecare de pămînt, ci suprafaţa întreagă a satului, adică ceea ce se numea pe vremuri şi „hotarul satului". Termenul de „hotar" are însă şi el un înţeles anume în limba noastră veche, „hotar" fiind desigur graniţa care desparte un sat de altul, dar şi toată suprafaţa cuprinsă între aceste hotare. Expresii ca acestea : „un sat cu tot hotarul" se referă la suprafaţa lui, întocmai ca cea de „un sat cu tot hota-

rul“ sau „din cin în cin“, toate vrînd să însemne același lucru : întreg trupul de moșie.

Cuvîntul „sat“ mai poate avea și alte înțelesuri, de mai puțină însemnătate, precum „gura satului“, adică o opinie publică, sau în vorba „n-am făcut sat cu cutare“, faptul că n-ai avut tovărășie cu cineva.

Denumirea de „trup“ care se dă moșiei are și ea o semnificație care merită a fi știută, ea fiind de fapt cea de primă importanță pentru înțelegerea vieții și civilizației sătești de odinioară. Anume : vatra și moșia satului formează laolaltă un singur tot, organic închegat, tot atît de riguros pe cît sînt organele unui trup omenesc. Moșia satului este într-adevăr organizată colectiv, atît economic cît și juridic, așa cum vom arăta de îndată.

Să luăm deci pe rînd cele trei părți structurale ale „satului“ : „trupul de moșie“, „vatra“ și „oamenii“, ca să arătăm în ce chip se încheagă ele laolaltă pînă la a forma un „sat“.

2. Tehnicile economice ale vechilor sate

a) *Trupurile de moșie și vechimea lor*

De jur-împrejurul unei vetre, locurile de muncă, formînd „hotarul satului“, aveau „hotare“ ale căror forme perimetrale erau, de cele mai deseori, foarte regulate, fiind trasate geometric, potrivit unui cadrilaj de ansamblu care da fiecărui sat în parte o formă apropiată de cea pe care o arătăm în fig. 1.

Dacă observăm atent această formă, vom vedea că ea este determinată prin trei linii de bază, denumite

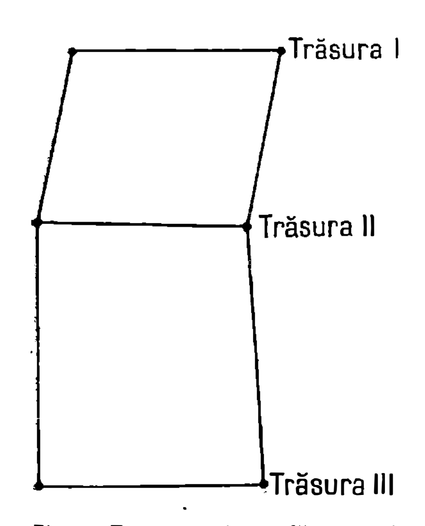

Fig. 1. Forma perimetrală a unui trup de moşie

„trăsuri“ (adică linii „trase“ de la un hat la altul) însemnate la capete prin pietre de hotar. E de la sine înţeles că o asemenea formă de moşie determinată prin „trei trăsuri“, fiind înconjurată de alte moşii aparţinînd aceluiaşi tip, dădea naştere unui cadrilaj agrimensural, în care toate satele se aşezau unele lîngă altele ca fîşii paralele, ceea ce se numea în vechime că satele se aflau „însurărite“, „îngemănate“ sau „înjugate“ (vezi fig. 2).

Fără îndoială că o astfel de împărţire geometrică a teritoriului unei întregi zone geografice nu putea rezulta decît de pe urma unor operaţii agrimensurale ur-

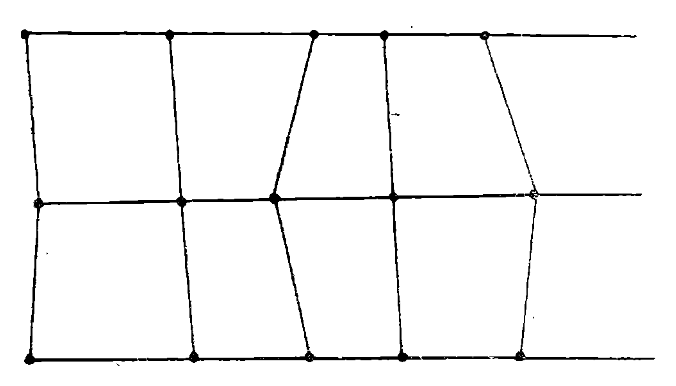

Fig. 2. Un complex de moşii „însurărite“

mărite cu dinadinsul, iar nu ca efect al unei întîmplări oarbe.

Aceste trasee se dovedesc a fi foarte vechi. Cele dintîi documente din primele veacuri de după „descălecări“, de cîte ori vorbesc de ele, le pomenesc ca dăinuind „din nepomenit veac“. Cercetări mai recente le arată în adevăr a preexista vremilor în care statele noastre autohtone nu apucaseră încă a se întemeia.

Există însă şi regiuni în care moşiile satelor nu au această formă geometrică, ci dimpotrivă, au o formă neregulată, care pare a fi fost ieşită nu dintr-o operaţie agrimensurală, ci din cuprinderi treptate, făcute de jur-împrejurul unei vetre, prin defrişări succesive. Ele poartă numele de „moşii rotunde“.

b) *Organizarea internă a unei moşii săteşti*

Cînd într-un document mai vechi se caută a se da descrierea unui asemenea hotar sătesc, ca să te facă să înţelegi că e vorba de un hotar întreg, de un „trup“ de moşie, iar nu de un lot oarecare de pămînt, ţi se înşiră din ce e alcătuit hotarul, spunînd : „din pădure, din cîmp, din izlaz, din apă, din vatră“, adăugînd spre o mai bună lămurire, „din hotar în hotar“, sau „de peste tot hotarul“, sau „de pretutindeni“. Uneori, la nevoie, se enumeră şi alte părţi constitutive ale zonelor economice din moşie, precum „balta, iazul, stufărişul, poienile, viile, vadurile de moară, grădinile“ sau alte asemenea locuri specializate. Însă întotdeauna părţile esenţiale ale moşiei sînt socotite a fi „pădurea, cîmpul, izlazul şi vatra”, care sînt de aceea nelipsite în orice descriere.

Pentru ca fiecare gospodar din sat să aibă parte de toate aceste zone economice ale hotarului, ele erau or-

ganizate în formă de fîşii străbătînd moşia orizontal de la un hat la altul, ca de pildă în schema alăturată (vezi fig. 3), confirmată prin nenumărate documente, precum şi prin situaţia geografico-economică a multora din satele vechi care au mai putut fi cercetate la teren,

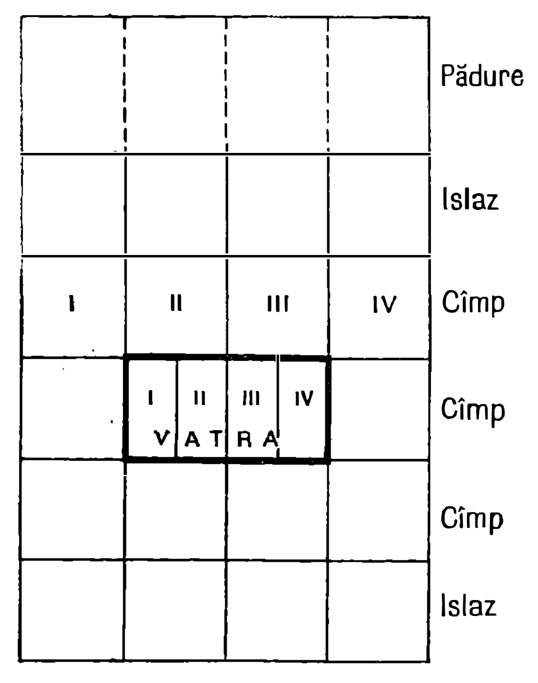

Fig. 3. Organizarea economică internă a unui sat

în vremea noastră, înainte ca structura lor internă să fi fost radical schimbată prin operaţiile de reorganizare economică a teritoriului pe măsura nevoilor unei agriculturi moderne.

În cadrul acestei scheme de structurare economică a vechilor trupuri de moşie, să analizăm deci şi noi, pe rînd, pădurea, izlazul, cîmpul, apa şi vetrele de sat.

a). **Pădurea.** De cînd lemnul copacilor din păduri a ajuns a fi un bun economic exploatabil, fiind o marfă căutată pe pieţele mondiale, şi de cînd oamenii sînt mai dornici să aibă la îndemînă ogoare de arat şi semănat, decît păduri, s-a procedat în ţara noastră la o defrişare masivă a pădurilor. Pe vremuri însă ele acopereau ca o pînză imensă aproape întreaga ţară, coborînd de la munte, spre stepa goală, în perdele groase de brazi, stejari şi fagi.

Nomazii se îngrozeau de ele, de la ei rămînîndu-ne numiri foarte semnificative, precum „Teleorman", care nu e altceva decît „deliorman", adică „pădure nebună". Oamenii locului, ei înşişi o numeau „pădure merie", „pădure cumplită", „pădure surdă", „codru adînc". Totuşi, aici găseau ei loc de adăpost şi de trai. „Codrul frate cu românul" nu e o vorbă spusă în vînt, nici o simplă figură de stil, ci expresia unei realităţi istorice.

În adevăr, în aceste păduri, greu de străbătut pe alte căi decît ale luncilor rîurilor care coborau de la munte spre Dunăre sau spre Tisa, băştinaşii îşi croiau largi poieni, în care se aşezau cu vetrele lor de sat.

Pădurea le oferea multiple feluri de foloase. Mai întîi, la vreme de bejenie, pădurea le era adăpost sigur. Cînd „dădeau tătarii", hoardele lor fiind din vreme anunţate prin şirul de focuri ce se aprindeau dinadins, „dînd şfară în ţară", de-a lungul unei reţele de aliniamente avînd legătură de vedere între ele, oamenii băjeneau în pădure, îşi încărcau tot calabalîcul în care, lada cu boarfe şi scule, rîşniţele de mînă, ţesturile de copt pîine, sacii cu hrană. Carele lor erau cu două proţapuri, spune tradiţia, ca să li se poată lesne schimba direcţia de mers printre copacii deşi ai pădurii. Chiar curtea domnească şi boierii fugeau, pe luni întregi de zile, în pădure, ridicîndu-şi acolo, la iuţeală,

biserici mici de lemn şi case de adăpost. Tătarii, voind să prindă robi, căutau prin păduri, ca să înşele oamenii, strigînd, aşa cum povestesc bătrînii : „Marie, Ioană, ieşiţi, veniţi, că au plecat tătarii“ ; după cum şi în superstiţiile populare se spune că la fel cheamă duhurile rele ale nopţii, ca să te facă să ieşi din casă, şi să te poată poci. Amintire, răstălmăcită superstiţios, a unor vremuri de demult, transpunere a primejdiei reale a tătarilor în primejdie mistică a oricărui necunoscut duşmănos.

Tătarii se foloseau însă şi de pasărea numită „nagîţă“ sau „pasărea tătarilor“, cu care se aflau într-o stranie asociaţie : nagîţa căuta locurile de refugiu în pădure ale băjenarilor, se rotea deasupra lor, trădîndu-le astfel ascunzişurile, pentru a primi drept răsplată, leşurile celor omorîţi de tătari.

Dar pătrunderea în pădure era totuşi primejdioasă, pentru că ai noştri o foloseau şi ca armă de război. Se ştie cum : tăiau copacii în aşa fel încît abia să se mai ţină în picioare şi, la timp potrivit, îi prăvăleau unii peste alţii, „în huială“, zdrobind oştile căzute în astfel de capcane.

Dar mai de preţ era pădurea prin faptul că prilejuia oamenilor o hrană zilnică. Vînătoarea, de pildă, nu era, ca azi, un simplu sport, ci izvorul unei alimentaţii de bază.

În pădure, cu tot felul de arme şi capcane, se vînau fiarele şi vietăţile mai mărunte. Mai erau, pe vremuri, prin păduri, albine sălbăticite care roiau prin copaci găunoşi. Se culegeau şi tot felul de plante, poame, iască, pere şi mere pădureţe, bureţi şi ciuperci, unele comestibile, altele bune de leac sau alte treburi. În anii de secetă, de prăpăd adus de lăcuste sau războaie, satele recurgeau aproape numai la aceste resurse alimentare ale pădurii, la aşa-numita „alimentaţie de foamete“, de la

care ne-a şi rămas zicala, des pomenită: „mi s-a urît ca de mere pădureţe".

Se scoteau de asemenea lemnele trebuincioase, nu numai pentru foc ci şi pentru construcţia caselor şi fabricarea tuturor uneltelor omului ; ceea ce era deosebit de important pentru o vreme cînd fierul se folosea rar, fiind scump, şi cînd în majoritatea lor uneltele folosite (plug, grapă, „sapă de lemn", războaie de ţesut, car, meliţe, pătule, furci, blide, şindrilă, cuie, scaune, mese) erau toate din lemn sau aproape numai din lemn.

În pădure însă se făcea şi creştere de vite. În special porcii erau lăsaţi, din primăvară pînă în toamnă, să colinde fără pază prin pădurile „roditoare" de ghindă şi de jir. Ba şi vaci, boi şi cai erau tot aşa lăsaţi să-şi găsească singuri hrana prin pădure, măcar că uneori scroafele făceau purcei cu mistreţii, iar vitele mari se întorceau mursecate de lupi şi urşi, dacă nu piereau chiar mîncate.

Pentru a le uşura hrana, oamenii tăiau în pădure poieni artificiale, în care iarba să poată creşte mai în voie. Pentru asta era de ajuns să se jupoaie coaja copacilor ; mutilaţi astfel, copacii se uscau, dînd naştere unei *secături*, termen care vine de la latinul „secare", însemnînd „tăiere". Se mai numesc şi *runcuri* tot de la un cuvînt latin, *runcare*, însemnînd „defrişare" ; sau *curături*, de la verbul latin *curo-curare*, care a dat naştere şi cuvîntului „curat", runcul fiind deci un „loc curat" ; dovadă limpede a unei tradiţii tehnice care dăinuie din vremea cînd populaţia băştinaşă mai vorbea încă o limbă latină vulgară.

După cîtăva vreme, o astfel de secătură sau runc (i se spune şi „laz") nu mai da iarbă deasă, locul sleindu-şi puterile. De aci şi expresia „de pe runc nou iese brînză bună".

Ca să folosească aceste secături în scopuri agricole, trebuia însă să se dea foc copacilor o dată uscaţi, cenuşa lor îngrăşînd pămîntul. Apoi, cu rariţa şi cu sapa se ara, se săpa, ca să se poată semăna ceva mei, la locuri mai înalte hrişcă, mai rar grîu.

Dar fie că aceste poieni erau pastorale sau agricole, ele formau nişte mici „ochiuri de lumină" presărate ici şi colo prin întunecimea pădurilor „negre", neumblate. După cîtăva vreme ele erau însă părăsite, oamenii mutîndu-şi vitele sau semănăturile în alte poieni, mai dinainte pregătite. Folosirea lor era deci mutătoare. Poiana o dată părăsită, o „umplea de iznov pădurea". Ritmul folosirii era deci pastoral: „pădure — iarbă — pădure" ; sau agricol : „pădure — ogor — pădure" ; sau mixt : „pădure — ogor — iarbă — pădure".

Ne vine greu a crede, în zilele noastre, cînd pădurea a ajuns a fi îngrijită şi exploatată raţional, să ne închipuim vremea cînd, dimpotrivă, viaţa oamenilor consta într-o luptă necurmată cu ea.

„Pădurea stă să cadă pe noi", „ne îneacă", „cum ai stat din secure, cum te-nghite", „toată viaţa trebuie să te lupţi din secure, cu ea, să nu te-năbuşe", spuneau, încă acum o generaţie, ţăranii din zona munţilor, incendierea pădurii fiind socotită ca un procedeu, normal şi economic, de a pune în valoare pastorală şi agricolă terenul.

Se defrişau şi terenuri mai mari, căutîndu-se stîrpirea completă a pădurii spre a obţine locuri de arat mai largi.

Ca să poată intra plugul în aceste runcuri, era însă nevoie de o muncă destul de grea, pentru că, după ce

arseseră copacii, rămîneau în pămînt rădăcini şi cioturi, care trebuiau scoase afară, „destupîndu-se“ astfel pădurea.

Din aceste vechi obiceiuri tehnice ne-au rămas nenumărate urme toponimice, adică locuri care poartă încă numele de „runc“, „laz“, „arşită“, „jarişte“, care sînt toate dovada unor foste păduri puse în valoare în felul acesta.

Ceea ce trebuie iarăşi ştiut e faptul că pădurea nu era pe vremuri un obiect de proprietate, orice om, din orice loc al ţării, putînd veni la orice pădure ca s-o folosească, păscînd-o, runculuind-o, făcînd în ea „arşiţe“, „jarişti“ sau luînd lemne pentru foc, de construcţie şi pentru unelte. Tîrziu de tot, pe măsură ce au pătruns la noi comerţul cu lemne, tehnicile de scoatere a catargelor pentru corăbii şi transportarea lor pe plute, fabricarea de luntri, de cărbuni, extragerea de potasă, pădurile încep a fi „oprite“, mai întîi în mod excepţional, doar anume petice de codrii fiind declarate „branişte“, pentru ca în veacul al XIX-lea să fie supuse unei legislaţii silvice. Abia după 1864 pădurile de pe moşiile boiereşti au ajuns a fi proprietate particulară şi tocmai în 1912 codul silvic a organizat şi proprietatea pădurilor din satele răzăşeşti şi moşneneşti.

b) **Izlazul.** Acolo unde nu era pădure, domina izlazul, cîmpul liber deschis, de asemenea folosit în comun de toţi locuitorii satului.

Pe izlaz păşteau hergheliile de cai. Lăsaţi în plină libertate, caii creşteau sălbatic, trebuind să fie prinşi cu arcanul atunci cînd era nevoie de ei. Greu de deprins la călărie, dovedeau calităţi excepţionale de vigoare, preţuite chiar şi de remontele statelor vecine, care îşi aprovizionau armatele cu cai de la noi.

Sînt însă unele animale, de pildă oile, care nu puteau fi lăsate singure în pădure. Satele din preajma munţilor îşi formau ciopoarele, strîngînd oile de la toţi gospodarii satului, dîndu-le în grija unor „păstori“ sau „păcurari“ ca să le urce sus, spre „munte“, adică în zonele alpine de unde încetează pădurea. Stăteau acolo din primăvară pînă în toamnă. Peste iarnă, oile o „tuleau“, adică coborau pe izlazul satului, o bună parte din satele de dincolo de Carpaţi plecînd pe lungile „drumuri ale oilor“, însemnate din loc în loc cu mari cruci de piatră, pînă spre bălţile Dunării, la iernat. Este ceea ce se numeşte „transhumanţă“, „locală“, în cazul dintîi, „de lung parcurs“, în cazul celor care coborau pînă la baltă.

Creşteau pe izlaz şi vaci, care, ca şi oile, trebuiau ceva mai atent păzite. Ca să nu fie atacate de fiarele sălbatice, se construia pentru ele un ocol de garduri, de formă rotundă, în care erau aduse peste noapte, cu acest prilej fiind şi mulse. Aceste locuri închise cu garduri pastorale poartă numele de *închisori*. Şi pentru că, după cîtăva vreme, bălegarul strîns şi călcat în picioare strica pămîntul, gardurile se mutau în altă parte a izlazului, ceea ce face ca numele acestor „închisori“ să fie şi *„mutări“*.

Cum pe izlaz erau unele locuri în care iarba creştea mai deasă, oamenii le transformau în *gropi de cosire* şi, pentru ca să nu le calce vitele, le înconjurau şi pe ele cu garduri.

Întreg izlazul era aşadar acoperit, ici şi colo, cu asemenea mutări, împrăştiate şi mutătoare, gardurile lor nesemnificînd nici un fel de drept de proprietate, fiind doar unelte menite să împiedice ieşirea vitelor din ocol, fie, dimpotrivă, intrarea lor acolo.

c) **Ogoarele.** Din timpuri străvechi avem dovada că oamenii ţării practicau agricultura, prin faptul că găsim în staţiunile preistorice urmele cerealelor pe atunci folosite, iar din vremea epocii de bronz şi a epocii de fier găsim şi secere şi fiere de plug. Terminologia agrară ne arată de asemenea a fi dominant latină ; cuvintele : grîu, secară, mei, ovăz, ridiche, varză, ceapă, aiu, usturoi, fasole, linte, lăptucă, nap, pătrunjel, pepene, păstîrnac, urzică, neghină, trifoi sînt latine, ca şi verbele a ara, a săpa, a semăna, a secera, a culege, a treiera şi a măcina.

Numai că agricultura pe care o făceau satele noastre în vechime nu se asemăna cu cea de azi şi nici măcar cu cea practicată acum un veac.

Au fost vremuri în care populaţia ţării era cu mult mai puţină decît acum, aşa că pămînt nedesţelenit rămînea relativ mult.

Se proceda deci astfel : fără a folosi îngrăşăminte, afară doar de cenuşa copacilor din „arşiţe" şi „jarişti", oamenii alegeau o bucată de pămînt pe întinsul izlazului devălmaş ; se apucau să-i „rupă ţelina", să-l desţelenească. Munca era grea, căci nu numai în pădure, ci şi pe izlaz trebuia să se facă „loc curat", adică o „curătură", arzîndu-se şi scoţînd din rădăcină bălăriile crescute în voie, înalte pînă dincolo de statul unui om. În versurile pe care le spun colăcarii de sărbătorile Crăciunului ni s-a păstrat descrierea legendară a unor asemenea practici. Colindul *Pluguşorului* ne spune cum „s-a sculat mai an, Bădica Troian, cum a încălecat, la cîmp a plecat, şi-n scări s-a ridicat, peste cîmpuri s-a uitat ca s-aleagă loc curat, de arat, de semănat".

Tradiţia nu ne vorbeşte deci de un lot de pămînt aflat în proprietatea lui „Troian", ci de un izlaz în care

Troian îşi alege în plină voie locul „curat“ care îi trebuie. De arat, cîntecul ne spune că a arat „tot în lungul vîntului, unde e la îndemîna voinicului“, adică a dat arăturii sale o direcţie aleasă după cum bătea vîntul, astfel ca semănatul să se poată face uşor, cu vîntul bătînd din spate, iar nu din lături. Din nou, dovadă că Troian legendarul nu ara pe un loc aflat în proprietatea sa, închis între haturi sau cu garduri statornice, ci pe izlaz devălmaş.

Aratul se făcea cu unelte primitive : cu *rariţa* sau cu *plugul*. Rariţa e o unealtă care sparge brazdă în pămînt. Plugul sparge şi el, dar în acelaşi timp şi răstoarnă brazda. Cu rariţa trebuie să ari „în lungiş şi-n curmeziş“, cum spune acelaşi cîntec, adică de două ori, „cruciş“, pe cînd cu plugul se ară doar o dată. Rariţă sau plug, unealta era de lemn, rareori avînd „fierul“ de fier. Plugurile de lemn au rămas unealta de căpetenie a ţăranilor noştri pînă atît de tîrziu, încît ne poate prinde mirarea.

În 1897, un cercetător al problemei constată că mai aveam încă în Moldova şi Muntenia un număr de 98 353 pluguri de lemn, faţă de 224 463 pluguri de fier şi 65 pluguri cu aburi.

Cu drept cuvînt, cîntecul popular se putea plînge de aceste pluguri de lemn, spunînd despre ele, în batjocură, că „s-au izbit de un os de rîmă şi s-au făcut mii şi fărîmă“. Asemenea pluguri de lemn, cînd urmau a fi folosite pentru a desţeleni, erau „grele“, adică foarte puternice, trebuind să fie trase de multe perechi de boi. Oamenii se strîngeau mai mulţi laolaltă, în „tovărăşii de plug“, ca să-i poată înjuga în acelaşi jug. „A băga în plug pe cineva“ a rămas pînă azi vorba pentru orice întovărăşire.

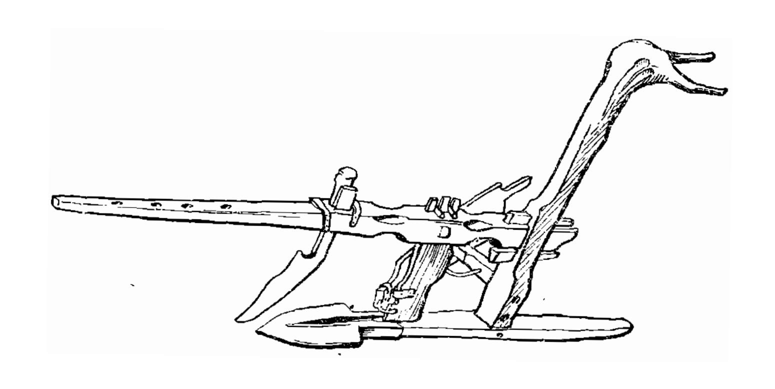

Fig. 4. sus : plug de lemn din estul Transilvaniei
jos : pătul de bucate din sudul Olteniei

După ce locul era arat şi semănat, pămîntul virgin fiind fertil, dădea o recoltă bună, numită *în ţelină*. Al doilea an se ara şi semăna pe acelaşi loc, adică *în prosie*. Această recoltă în prosie era ceva mai slabă, astfel că în al treilea an, pe acelaşi loc, adică *în răsprosie*, abia de se mai putea recolta cîte ceva. Atunci pămîntul, fiind sleit, trebuia părăsit în favoarea altui loc proaspăt desţelenit. Dar pe locul părăsit, din scuturătura grînelor, mai creştea spontan încă o recoltă, care de data aceasta poartă numele de *samulastră*.

Pe un ciclu de trei ani deci, în ţelină, prosie, răsprosie şi eventual în al patrulea an în samulastră, se punea în lucrare acelaşi loc. Nu se practicau deci îngrăşămintele, nu se alternau culturile, ci se storcea pămîntul pînă la completa epuizare. Era mai rentabil să se procedeze astfel, prin desţelenirea mereu a altor pămînturi noi, decît să se depună munca grea de îngrăşare a pămîntului. Locurile părăsite îşi recăpătau pe încetul fertilitatea, după trecerea unui număr de ani, astfel că puteau fi repuse periodic în cultură.

Cu alte cuvinte, locurile arate erau şi ele mutătoare, agricultorii rotindu-se de jur-împrejurul vetrei satului, mereu în căutarea unor ogoare noi.

Abia după ce tehnicile agricole s-au mai dezvoltat şi lumea s-a înmulţit, s-a trecut la o agricultură în care se alternau două culturi, de pildă porumb şi grîu, pe două „cîmpuri" („de sus" şi „de jos"). Dar pînă în veacul al XIX-lea, agronomii noştri mai constată că tehnica agricolă mai sus descrisă este cea mai răspîndită printre ţărani.

Acest sistem al „moinei", cum este numită această agricultură itinerantă, mutătoare, a fost părăsită abia tîrziu, după ce economia noastră agrară s-a transformat din pastoral-agricolă cum era, în „eminamente agri-

colă“, cum i se spune, adică pe măsură ce principala marfă de export au ajuns a fi cerealele, în special grîul.

Desigur, grîu se cultivase încă de mult ; dar în vechime ţăranii îi preferau meiul, care se poate semăna primăvara, creşte repede şi e foarte rodnic. Din acest mei se făcea „mălai“ de „mămăligă“, principala hrană a ţăranilor. Ardelenii, care aveau o agricultură ceva mai dezvoltată, cînd au văzut intrînd în Alba Iulia pe Vodă Mihai, cu lăutarii după el şi cu o armată care se hrănea cu mei, l-au şi poreclit „Mălai Vodă“.

Se semăna şi secară multă, iar sus la munte, hrişca, pe care, foarte rar, o mai putem întîlni şi astăzi. Desigur, inul, cînepa intrau şi ele în atenţia agricultorilor sau mai bine zis a femeilor, ele fiind cele cu grija micilor petece de „cînepişti“ şi „inişti“, din care scoteau ce le trebuia pentru a face hainele necesare.

În sfîrşit, viile, pomenite la noi încă din vremea dacilor, se cultivau cu deosebită grijă, însă numai în zonele geografice unde viţa autohtonă, nealtoită, putea creşte şi da rod.

Un alt obicei care merită a fi consemnat este cel al „izlăjirii“ ; adică, după seceriş, miriştea se socotea izlaz, toţi locuitorii satului avînd deplină libertate de a-şi paşte vitele pe aceste „mirişti izlăjite“.

Ca să se cureţe miriştile de urmele cerealelor, se obişnuia de asemenea să li se dea foc, pregătindu-se prin acest „pîrjol“ terenul pentru o recoltă viitoare.

Cerealele o dată culese se ascundeau în „gropi“ adînci, late în fund, strîmte la gură, arse înăuntru şi oferind o ascunzătoare greu de găsit de către năvălitori, care nu le puteau descoperi decît pe vreme de rouă, deasupra lor roua neaşezîndu-se.

3. Organizarea socială a satelor în obştii genealogice devălmaşe

a) *Stăpînirile locureşti*

Dată fiind, pe de o parte puţinătatea relativă a oamenilor faţă de întinsele păduri şi izlazuri existente pe vremuri şi pe de altă parte caracterul mutător al defrişărilor şi desţelenirilor periodice, pămîntul satului era socotit a fi „devălmaş“, adică bun al întregii obştii a sătenilor, de la care fiecare obştean trăgea foloase, prin muncile pe care le putea face, el şi cu familia lui, desţelenind şi lăzuind.

Dar prin aceasta, obşteanul nu căpăta un drept de „proprietate privată“ asupra pămîntului, ci doar pe cel de a folosi netulburat pămîntul, atîta vreme cît îl exploata. De fapt, era stăpîn doar pe munca pe care o făcuse asupra pămîntului, asupra căruia avea o „proprietate de brazdă“ sau, după cum spun documentele cele vechi, o simplă „stăpînire locurească“.

N-am putea arăta mai bine în ce consta acest drept de stăpînire decît o face un act din 1801 care spune că „după cum am adeverit de la cîţiva oameni bătrîni, în vechile vremi, pădurile nu erau socotite, nici împărţite cu stînjenul sau cu altfel de împărţire ; decît că cine pe cît loc putea, în virtutea sa, de tăia copaci şi deschidea curătură şi poieni de cosit şi de arat şi de locuri de prisăci şi răsădea vii şi pomeţi de roadă sau şi în sălbăticiune pe unde altoia copaci, tot locul acela al său era. Nimeni altul din răzăşi nu putea să i-l ia“.

Sau tot atît de limpede, într-un act muntean din 1793 : „Stăpînirea fiindu-le fost de-a valma, adecă locureşte, nici cum nu poate fi cunoscut că cîţi stînjeni stă-

pînea unul, atîta şi altul. Căci stăpînirea cînd este de-a valma, locureşte, urmează aşa : fiecare moşnean cît poate de cuprinde şi-l curăţă, acel loc îl ţine singur, pă seama lui. Şi un moşnean curăţă şi cuprinde loc mai mult, iar altul mai puţin. Iată dar că nu este stăpînire de-o potrivă, pă stînjeni, cît unul şi altul".

Totuşi, pe locurile în care se clădeau case sau se sădeau vii şi livezi de pomi, folosirea lor fiind îndelungată, stăpînirea locurească temporară se prelungea, trecîndu-se dintr-un rînd de oameni în altul, pămîntul ajungînd astfel a fi o „ocină" ereditară.

b) *Cetele de neamuri şi confederările de sate*

Trupul acesta de moşie, atît de stringent organizat economic, era aşadar o avere devălmaşă a sătenilor. Dar aceşti săteni erau, ei înşişi, organizaţi într-un chip colectiv, care nu se aseamănă de fel cu cel care există astăzi. În satele noastre de acum, sătenii sînt „locuitori" ai satului şi oricine, respectînd anume forme legale, are voie să-şi aleagă domiciliul în ele. Pe vremuri însă aşa ceva nu era cu putinţă, pentru că toţi oamenii satului aparţineau unei singure familii, fiind legaţi între ei prin relaţii de rudenie, formînd adică ceea ce se numeşte un singur „neam", care era sau în tot cazul se credea urmaş al unui strămoş unic. Numit „moş" sau „bătrîn", acest strămoş era presupus a fi fost întemeietorul atît al satului cît şi al neamului, toţi locuitorii socotindu-se descendenţii acestuia, pe diversele ramuri coborîtoare ale unor „fraţi mari", fii ai moşului fondator al satului, care la rîndul lor ar fi avut fii „fraţi mici", şi aşa mai departe, dintr-un rînd de oameni într-altul, pînă în

ziua de azi. Istoricul Nicolae Iorga a găsit, de aceea, pentru a caracteriza aceste sate vechi, numele de *sate genealogice*. Ramurile curgînd din „butucul" moşului străvechi, se ţineau minte, cu sfinţenie, de către toţi oamenii neamului şi erau deseori consemnate şi în scris, în amănunţite *spiţe de neam*. Ca să faci parte din sat, trebuia deci să fii neam cu neamurile din sat şi să ţi se găsească locul cuvenit în „spiţa" lor. Satul forma aşadar o singură *ceată de neam,* în care cu greu putea cineva pătrunde.

Satele noastre vechi îşi explică „spiţa" prin povestiri cu privire la „descălecarea" satului, adică la împrejurările în care moşul „bătuse cel dintîi parul" în pămînt, afirmînd astfel că ia în stăpînire trupul de moşie, pe care apoi, prin munca lui şi alor lui, îl făcuseră roditor, desţelenindu-l şi lăzuindu-l.

De fapt, aceste povestiri sînt simple legende, căci satele se arată a fi cu mult mai vechi decît cred ele. Majoritatea acestor legende pornesc de la faptul că satul poartă de obicei numele cetei de neam care îl locuia. Astfel satul Şoimăreştii este al neamului Şoimăreştilor, ceea ce îndeamnă pe cei din neamul Şoimăreştilor să creadă în existenţa unui „Şoimarul cel bătrîn", întemeitorul. Aşa se întîmplă cu toate satele al căror nume este un „antroponimic", format adică dintr-un nume de om ; sau mai bine zis un „socionimic", adică numele unei formaţii sociale închegate în chip de ceată de neam.

Spiţa aceasta, care forma structura internă a cetei de neam în care se grupa toată populaţia satului, nu se ţinea minte doar ca o simplă tradiţie, ci avea în viaţa juridică a satului rosturi precise, pe care e bine să le

lămurim, dat fiind că ele formează cea mai de seamă caracteristică a civilizației vechilor noastre sate, în ceea ce privește întreg sistemul normelor care reglementau viața lor socială.

Mai întîi, sătenii aveau toți, deopotrivă, dreptul de a folosi întreg trupul de moșie, însă doar dacă făceau dovada că sînt într-adevăr băștinași ai locului, membri ai cetei de neam. Spița de neam era deci ținută minte pentru că prin ea se făcea această dovadă, din care decurgea apoi dreptul de a desțeleni și lăzui, oriunde și oricît, din tot pămîntul devălmaș al satului. „Paremiile", adică zicalele juridice, care consemnează în formule lapidare obiceiul pămîntului, spun că „cetașul se duce la pădure, ca rățușca la baltă, de cum se naște", și că drepturile tuturor sînt deopotrivă „cum bătrînul, cum copilul, cum bogatul, cum săracul", dat fiind că „loc e destul" pentru toată lumea și pămîntul e al tuturor.

Aceasta nu înseamnă că lumea ar fi trăit pe atunci în anarhie. Dimpotrivă, viața fiecăruia era controlată de „sat". Acest „sat" (într-un alt înțeles al cuvîntului) era o adunare, numită „sfat", „sbor", „obște" sau „grămadă". Se adunau în sfat oamenii, în zile de sărbătoare, la ieșirea din biserică, la „casa unuia mai de sfat", sau ori de cîte ori era nevoie, în orice zi și în orice loc. În obște se dezbăteau și se puneau la cale nevoile și treburile comune ale satului. Oamenii ascultau părerile tuturor, ținînd seama mai ales de sfatul „oamenilor buni și bătrîni", „oameni cu barbe albe", hotărînd apoi ce e de făcut.

Atribuțiile administrative ale acestor obștii erau deosebit de mari. Astfel ele controlau dacă nu cumva unii dintre gospodari nu abuzau de drepturile lor de folosință nelimitată a pămîntului. Dacă cineva își așeza

de pildă casa sau „mutarea“ tocmai pe locul pe unde ieşea turma de vite spre izlaz, încurcînd bunul mers al vieţii pastorale, obştea hotăra că cel cu pricina e dator să se mute în altă parte, la nevoie mergînd cu mic cu mare să-i dărîme casa şi să-i arate alt loc unde putea să şi-o construiască în voie. Tot astfel dacă cineva închidea cu garduri teren, mult peste cît îi era nevoia, supărînd astfel pe alţii, obştea putea să le distrugă, fie că erau nepotrivit aşezate, fie că erau abuziv de întinse. Căci regula era că aveai dreptul să cuprinzi oricît teren puteai, cu condiţia totuşi să o faci doar în marginile nevoilor gospodăriei tale ; nu mai mult.

Obştea se amesteca şi în viaţa intimă a obştenilor. Ea judeca pricinile ivite între familii sau în sînul familiilor ; ea întărea actele de vînzare dintre oameni, împrumuturile şi zălogirile, testamentele „lăsate cu limbă de moarte“, avînd dreptul ca pe tulburători şi pe cei fără de cuvînt să-i popreaască la închisoare, să-i pună în „butuci“, ba să-i şi pedepsească cu bătaia.

Tot obştea numea pe acei cîţiva oameni de care avea nevoie pentru ducerea la îndeplinire a diferitelor treburi, cum de pildă pe cei trimişi să apere în judecată drepturile satului, ciobanii, jitarii (care păzeau semănăturile ca să nu le calce vitele), olarii şi alţi asemenea „mandatari“ ai satului, numiţi temporar şi revocabili oricînd, după bunul plac al obştii. Tot astfel era numit şi birarul care strîngea birul, „crestînd pe răboj“ încasările, răbojul fiind şi semnul puterii lui, doar cu acest „băţ“ avînd el dreptul de a bate pe recalcitranţi. Căci birurile se plăteau nu de fiecare om pe seama lui, ci solidar, de satul întreg, în „cislă“, fiecare om fiind chezaş pentru toţi ceilalţi. Dacă cineva nu plătea sau „dacă da bir cu fugiţii“, restul oamenilor din sat trebuiau să plătească pentru el. Astfel de organizări ale oamenilor în

„cete“ săteşti sînt socotite de către oamenii de ştiinţă ca fiind dăinuirea supravieţuielnică a acelor vechi formaţiuni sociale care se numesc „triburi“, „gensuri“ sau „clanuri“. E neîndoios, pentru toţi cei care au studiat, pînă şi în alte regiuni ale globului pămîntesc, astfel de „cete de neam“, că ele nu s-au putut naşte în vremurile noastre, cînd, dimpotrivă, le vedem cum se topesc încetul cu încetul, fiind distruse de condiţiile moderne ale vieţii noastre sociale. Ele nu se pot explica decît numai prin faptul că prin ele se continuă organizaţiile sociale care pe vremuri se închegau, în comuna primitivă, în formele rudeniei, fictive sau efective, organizaţii care apoi au dat naştere „satelor“, în faza istorică în care aceste formaţiuni tribale s-au teritorializat.

La noi în ţară, aceste teritorializări ale unor vechi formaţiuni tribale au păstrat multă vreme structura lor tribală primitivă, satele teritorializate, fiecare înzestrat cu trupul său de moşie, rămînînd legate între ele, organizate fiind în formaţiunile prestatale ale „cnezatelor“ săteşti, confederate între ele în „voievodate“, miez şi sîmbure din care s-a putut întemeia şi „Domnia“ ea însăşi, cînd de deasupra satelor s-a desprins o clasă de războinici profesionalizaţi, trăind din dijma pe care o primeau de la satele supuse lor.

Există în ţara noastră o regiune excepţională, unică în Europa prin păstrarea pînă în veacul trecut a unor forme confederale care amintesc de voievodatele de dinaintea întemeierii statelor noastre. Este Vrancea.

Cîteva cuvinte despre ea merită a fi spuse. Vrancea, spunea Dimitrie Cantemir, era în statul moldovenesc o „republică“ (şi Cantemir mai citează alte două asemenea republici : Cîmpulungul Moldovenesc şi Tigheciul ;

dar singură Vrancea s-a păstrat pînă mai de curînd, în zilele noastre). Erau în Vrancea 14 sate, din ele „roind“ altele subordonate. Fiecare sat își avea obștea sa. Toate satele de pe aceeași vale aveau o obște de vale, în care se adunau mandatarii obștiilor de sat. Toate obștiile acestea „de vale“, la rîndul lor, își alegeau reprezentanții, care se adunau într-o obște de gradul trei, obștea cea mare, „Vrancea toată“.

Această democrație primitivă a Vrancei plătea bir la domnie, după o tocmeală anume, purtată cu statul, prin reprezentantul ei, am putea spune „ambasadorul“ ei, la curtea domnească. Cu restul țării, Vrancea nu lua contact comercial decît printr-un delegat al său oficial, „negustorul Vrancei“. Drumurile Vrancei erau toate închise între garduri, în semn că în această mică „țară“ nu avea voie a pătrunde nimeni neînvoit. Pînă și ocnele de sare ale Vrancei erau libere, Domnia, și ulterior nici statul modern, neavînd drept de monopol asupra lor. Însuși Schitul Negru, ai cărui epitropi se alegeau pînă de curînd de obștea cea mare a Vrancei toată, era liber, Casa Bisericii neavînd drept de amestec. Iar ceea ce e încă mai ciudat, toată regiunea, mare cît un județ, care forma țara Vrancei, abia pe la mijlocul veacului trecut s-a împărțit pe hotare sătești. Aveam deci aici, în mic, rămășițele (cu toate că lipsite de rosturile militare străvechi, monopolizate de stat) unei confederări voievodale de mărunte obștii de vale care se pot asemăna cu ceea ce vor fi fost pe vremuri cnezatele.

Legenda locală despre originea formațiunii sociale a Vrancei este ea însăși interesantă, căci ne vorbește nu de un „moș“, ci de o „Babă Vrîncioaia“ cu 7 fii, simbolizînd poate o străveche confederație de caracter matriarhal.

c) „Neamuri“ şi „Umblarea pe bătrîni“

Acest fel de relaţii sociale, de caracter arhaic, care legau laolaltă, în formă de „ceată de neam“, o populaţie folosind în devălmăşie liberă un trup de moşie comun, nu puteau însă dăinui decît atîta vreme cît grupul de familii care alcătuiau „neamul“ era mic şi mai ales cîtă vreme tehnicile de punere în valoare a terenului rămîneau rudimentare. De îndată însă ce populaţia satului creştea şi tehnicile agricole se îmbunătăţeau, anume procese sociale se declanşau, aducînd cu sine alte modalităţi de organizare a vieţii sociale, care, urmîndu-se treaptă după treaptă, au sfîrşit prin a da satelor vechi o cu totul altă înfăţişare.

Începutul s-a făcut pornindu-se de la un fenomen social de „suprapopulaţie relativă“, care se năştea în sînul satului atunci cînd anume porţiuni din hotarul lui erau jinduite de toate grupurile familiale, ceea ce dădea naştere unor rivalităţi şi certuri. De pildă, în sînul satului puteau să existe porţiuni de teren deosebit de fertile, care erau mai bune decît altele, exploatabile pe o mai lungă durată de ani, sau care se aflau mai la îndemînă, fiind mai aproape de vatra satului sau avînd mai lesnicioase legături cu drumurile de transport. Aceste terenuri erau folosite fie ca „gropi de cosire“, fie ca „ogoare“ agricole.

În asemenea situaţii, ca să se evite certurile, obştea satului găsea că e mai drept să se procedeze la o distribuire egalitară. Obştea constituia deci, din aceste locuri privilegiate, o „ţarină“, adică determina o suprafaţă de teren de formă patrulateră, alungită, pe care o preciza prin acelaşi procedeu al „celor trei trăsuri“, folosit şi pentru întreg trupul de moşie, şi pe care o închidea între „gardurile ţarinei“, lăsînd loc de intrare numai prin

„poarta ţarinei". Apoi, obştea determina numărul exact al grupurilor familiale existente în sat, pe „fraţi mari" şi „mici", tăia tot atîtea fîşii înguste şi paralele cîte erau grupurile familiale, distribuindu-le apoi prin tragere la sorţi. De obicei cel ce trăgea la sorţi era văcarul satului, care, fiind mandatarul obştii gata ales pe probleme pastorale, putea fi folosit şi pentru alte treburi de interes general. Văcarul era deci un personaj important în viaţa satului. De aceea expresia, rămasă pînă astăzi curentă, „s-a supărat ca văcarul pe sat", avea pe vremuri un înţeles cu totul altul decît cel degradat pe care l-a căpătat azi. Tragerea la sorţi a loturilor din aceste „ţarini" se făcea în obşte, loturile avînd numele de „soarte" (adică loc tras la sorţi) sau „delniţă", de origină slavă, care înseamnă acelaşi lucru. Ţinînd seama de forma alungită a acestor loturi, li se mai spunea şi „blană" (adică „scîndură") sau „curea".

În felul acesta, „ţarina" închisă între garduri colective săteşti ajungea a fi o concretizare, în fîşii de pămînt, a spiţei de neam.

În locul unei devălmăşii egalitare se năştea astfel o devălmăşie inegalitară, căci, de data aceasta, loturile fiind atribuite definitiv familiilor componente ale satului, ele se transmiteau din generaţie în generaţie, succesoral, mărunţindu-se după hazardul volumului numeric al descendenţilor din fiecare grup familial în parte.

Ţarina, o dată constituită astfel, continua totuşi să fie pusă sub supravegherea obştii, care obliga pe toţi sătenii să-i întreţină gardurile. De unde şi zicala: „ce-are a face gardul ţarinii cu banii birului", adică faptul că ai făcut partea ta din gardul ţarinii, nu te descărca şi de cealaltă obligaţie, de a-ţi plăti cota ce-ţi revenea din banii birului.

În anume sate, aceste „ţarini" cuprindeau teren de coasă ; în altele, locuri de agricultură. Regula era însă că o dată cosită iarba cea de-a doua, în otavă, sau o dată cerealele culese, ţarina redevenea izlaz, toată lumea putînd intra în el cu vitele. Doar locurile organizate, tot între garduri colective, ale „popoarelor" de vie, nu se supuneau acestei reguli a „izlăjirii".

Într-un sat puteau să existe una sau mai multe asemenea ţarini, restul hotarului sătesc rămînd însă în devălmăşie absolută, adică la dispoziţia tuturor. Dar şi aici, cînd populaţia creştea, îndesîndu-se prea mult, obştea putea pune anume stavile exploatării libere a teritoriului sătesc, dispunînd de pildă că nimeni nu avea dreptul să pască pe izlaz decît un anumit număr de vite sau să desţelenească decît un anumit număr de „prăjini". Devălmăşia iniţială, „absolută", ajungea deci a fi astfel o „devălmăşie plafonată", cu scopul de a continua să asigure astfel deplina egalitate a drepturilor de folosinţă ale tuturora.

O posibilitate de a se tulbura acest mod de organizare internă a relaţiilor dintre neamurile alcătuind „ceata de neam" a satelor se ivea însă de îndată ce în sat începeau a pătrunde străini de ceată, fie negustori din oraşe care voiau să crească „vite de negustorie" în număr prea mare, pe izlazurile săteşti, sau să samene cereale, tot în scopuri de negustorie, fie boieri dornici să reducă satul în şerbie.

Pentru a pătrunde în sat, aceştia trebuiau mai întîi să se facă primiţi în ceată. De cumpărat, nu puteau, căci obştea satului avea un drept de „protimisis", adică de „înainte cumpărare" ; orice om din sat putea deci să „arunce banii" înapoi celui care cumpărase şi să-l alunge astfel din sat. Dar acaparatorii străini foloseau o cale meşteşugită pentru a nu putea fi alungaţi, şi anume se

„aşezau“, cu un sătean, pe care îl plăteau scump, făcînd o învoială simulată, potrivit căreia vînzătorul şi cumpărătorul ajungeau a fi „fraţi de cruce şi de moşie“, dăruindu-se reciproc, vînzătorul dînd un pămînt, iar cumpărătorul preţul pămîntului. O dată ajuns „frate“ cu unul din obşteni, străinul era considerat frate cu toţi ceilalţi din neam şi ca atare avea drept să se folosească de tot hotarul satului după vechile norme ale devălmăşiei absolute şi să cumpere cît îi era voia. „Plafonarea“ se arăta a fi în acest caz ineficace şi multe sate de ţărani liberi au pornit astfel pe calea dureroasă a căderii în şerbie.

Pentru a se evita efectele unor asemenea fraude, grupurile de neamuri care voiau să se apere de străinii acaparatori recurgeau la o ieşire parţială din devălmăşie, fiecare neam în parte deosebindu-şi din moşia satului o parte de loc. În asemenea cazuri, obştea repeta pe întreaga suprafaţă a satului operaţiile făcute iniţial în cuprinsul „ţarinelor“, adică tăia o serie de mari „curele“ sau „delniţe“ alăturate, paralel unele faţă de altele, curgînd din cap în cap, de-a lungul întregului trup de moşie. În felul acesta „înfrăţirea“ făcută pe o curea nu mai da drepturi şi asupra curelelor alăturate. Pe un sat astfel „delniţuit“ sau „curelit“, doar pădurea mai rămînea a fi exploatată în comun, în izlaz şi în ogoare fiecare neam nemaiavînd dreptul decît pe cureaua care le căzuse în soarte. Căci şi aceste mari delniţe săteşti se trăgeau la sorţi. De obicei, cînd împărţirea se făcea doar în două mari grupuri, ca să se evite certurile, unul din ele delimita pe teren delniţele, adică făcea împărţirea pămîntului, şi celălalt grup alegea lotul care îi convenea. De unde expresia „unu-mparte, altu-alege“, operaţia întreagă numindu-se „alegere“. O moşie „aleasă“

este deci, în limba noastră veche, o moșie supusă unor asemenea operații de ieșire din indiviziune.

Cu vremea, aceste delnițe alungite s-au tot mărunțit prin succesive treceri de la o generație la alta, „crăpîndu-se“ delnița din cap în cap, astfel că în unele sate ele au ajuns a nu mai avea decît cîțiva pași lățime, deși lungimea inițială și-o păstrau. Avem astfel delnițe lungi de peste zece kilometri, dar late de mai puțin de un metru. În glumă, se spune despre asemenea „răzeși“ că dacă se culcă de-a latul „moșiei“ un vecin îi fură căciula și altul opincile.

Devălmășia absolută inițială ajunge a fi astfel o devălmășie pe cote-părți succesorale, deci inegalitară.

În sfîrșit, atunci cînd vremile noi, în care comerțul pătrunde din ce în ce mai mult, iar satul începe a avea *venituri* de pe urma pămîntului său, iar nu numai *foloase,* cum fusese la început, se naște și o altă formă de organizare internă a relațiilor de proprietate din sînul „cetei“, și anume : din veniturile comune, fiecare neam în parte deține o cotă-parte proporțională cu drepturile, mai mari sau mai mici, pe care le are în satul respectiv, cote-părți ce se aflau gata calculate în cadrul „țarinilor“ închise între garduri colective, răboj deci al drepturilor sătești sau în cadrul cel mare al delnițelor sătești generale ; delnițele se calculau pe baza spiței de neam, care arăta cîți „bătrîni“, „frați mari“ și „frați mici“ existau în sat, precum și amănuntele fiecărei încrîngături în parte.

Se chema deci că satul „umblă“, adică se repartizează, pe un anume număr de „bătrîni“.

Astfel, dacă într-un anume sat obștea hotărîse să „vîndă“ (adică să arendeze) unor ciobani mocani, un munte sau o anume porțiune de izlaz, în schimbul unui preț plătit în brînză, măsurată cu vechea măsură a „dra-

murilor", preţul fiind fixat să spunem la 400 de dramuri, şi dacă satul „umbla pe patru bătrîni", atunci se cheamă că fiecare bătrîn avea drept la o sută de dramuri. Un reprezentant al fiecărui bătrîn ridica partea sa de o sută de dramuri, pe care o împărţea apoi între reprezentanţii „fraţilor mari" ; la rîndul lor, aceştia procedau la fel în favoarea „fraţilor mici", pînă cînd, genealogic, se ajungea a se da fiecărui om partea sa, mai multă sau mai puţină, după hazardul încrîngăturilor fiecărei ramuri genealogice în parte.

O dată stabilit un astfel de calcul, el se ţine minte, de aici înainte satul „umblînd" manifest pe un anume număr de „dramuri", cărora le corespund, latent, un anume număr de bătrîni.

Se întîmpla uneori ca preţul unor vînzări să fie plătit în bani ; atunci satul ajunge a „umbla", adică a-şi calcula drepturile inegalitare, în lei, bani şi parale. Sau dacă drepturile inegale fuseseră calculate în numărul de vite pe care fiecare avea dreptul de a le duce pe izlaz, satul ajunge a umbla pe un anume număr de vite mari şi vite mici (o oaie fiind socotită a fi o pătrime de vacă, sau altfel spus, „un picior de vacă").

Sînt ciudate deci, pentru cine nu le înţelege, actele vechi sau mai noi, în care se spune că se cumpără „un sfert de bătrîn", sau „zece dramuri", sau „trei lei, doi bani şi cinci firfirici", sau părţi de pămînt delniţuite, a căror lungime nu se arată, fiind aceeaşi pentru toate loturile din sat, menţionîndu-se deci doar lăţimea, care poate fi uneori foarte mică, precum de pildă „un pas, 6 palme şi 3 degete".

III. CIVILIZAŢIA MATERIALĂ A VECHILOR NOASTRE SATE

1. Vetrele de sat şi gospodăriile

Populaţia acestor sate trăia în vetre de sat, a căror formă şi organizare interioară variau după caracterul şi stadiul de dezvoltare al vieţii lor economice, mai pastoral sau mai agricol, precum şi după faza de dezvoltare a sistemului lor de organizare juridică a teritoriului, de-a lungul şirului care merge de la devălmăşia absolută la cea „delniţuită“ pe cote-părţi succesorale inegalitare. Un cuvînt hotărîtor îl are de spus însă şi forma de organizare a familiei.

Sînt unele popoare din cele care ne înconjoară, precum de pildă slavii balcanici, care cunosc o formă de familie cu totul alta decît a noastră. În „zadrugile“ sîrbeşti, de pildă, se adună într-o singură gospodărie un grup destul de mare de familii înrudite între ele, cuprinzînd uneori peste 50 de membri. La noi în ţară, asemenea grupuri multiple de familii trăind în comun nu se întîlnesc decît foarte rar, şi doar în zonele, de pildă, din Banat, unde se resimt unele influenţe ale satelor sîrbeşti. Doar aici găsim aşa-numitele „comunioane“, forme zadrugale restrînse, cuprinzînd bunici, părinţi, copii şi nepoţi (aşa-numitele forme „inocosma“). Dar ele sînt extrem de rare şi arată, atunci cînd le întîlnim pe teren

în alte părţi decît ale Banatului, prezenţa sau influenţa tot a unor colonişti veniţi de peste Dunăre.

Familia românească tradiţională era în satele noastre cu totul alta, de tipul aşa-numit „familie lăstar“, caracterizată astfel : pe măsură ce feciorii cresc şi le vine vremea căsătoriei, ei pleacă din casa părintească. Tatăl lor îi înzestrează cu o parte din loturile de pămînt lăzuite de întreg grupul familial, care îi ajută să-şi şi construiască o casă nouă. Tatăl nu ţine pe lîngă el decît pe cel mai mic dintre feciori, care singur va moşteni casa bătrînească ; cu obligaţia însă de a întreţine pe bătrîni pînă la moarte şi de a le face apoi slujbele bisericeşti şi pomenile. Fetele nu primeau însă pămînt, ci doar lucruri mobile putînd fi duse în „lada de zestre“. Se şi spune în zicală că „fetele îşi iau zestrea cu carul“.

Dar cum aceste noi familii, în satele dominant pastorale, trăind potrivit regulilor devălmăşiei absolute, aveau dreptul să desţelenească oriunde pe hotarul satului, tinerii căsătoriţi preferau să-şi construiască gospodăria ceva mai departe, pe izlaz, unde le venea mai la îndemînă să-şi crească vitele. Casele lor se resfirau deci, satele căpătînd astfel un caracter „împrăştiat“. Ici şi colo, se formau mici „cătune“ sau „crînguri“, cum li se spune în Munţii Apuseni, cu case foarte depărtate între ele, despărţite prin largi zone de cîmp liber, străbătute doar de poteci.

Gospodăriile acestea izolate, care uneori acoperă întreg hotarul satului, puteau căpăta o formă cu totul caracteristică, cunoscută sub numele de *case cu ocol întărit*. Găsim şi azi asemenea gospodării, atît în sate cît şi în afara lor, în zona adăposturilor temporare, a sălaşelor de vară, ca rămăşiţe ale unor vremuri trecute. Astfel, ele se întîlnesc de-a lungul Carpaţilor, prin Ţara

Fig. 5. sus : gospodărie cu ocol întărit din sudul Transilvaniei (Valea Jiului)
jos : casă întărită cu etaj din nord-vestul Munteniei (Muscel)

Almăjului, în Banat, pe Valea Jiului din Transilvania, în Mărginimea Sibiului, în Țara Bîrsei, mai rar în Țara Vrancei, în Cîmpulungul Moldovenesc și în Munții Apuseni. În nordul Gorjului, unele sate au folosit aceste gospodării în podgorii, acareturile necesare viticulturii fiind închise în ocol.

La gospodăria cu ocol întărit, acareturile, așezate apropiat unele de altele, sînt legate între ele printr-un gard puternic ; curtea interioară poate fi pietruită. Aceste construcții au la origine ocolurile întărite destinate animalelor, așa-numitele „închisori" de care am mai vorbit, la început deci simplu gard de bîrne, la care, ulterior, se adaugă un adăpost pentru îngrijitori și apoi, pe rînd, toate acareturile necesare unei gospodării întemeiate : locuință, grajduri, adăpost pentru cereale și pentru unelte. Casa și acareturile stăteau cu fața spre interiorul ocolului, în care nu se putea intra decît printr-o poartă solidă, ca într-o adevărată locuință fortificată.

Chiar atunci cînd gospodăriile cu ocol întărit au început să dispară, vatra multor sate a păstrat și continuă încă multă vreme a păstra caracterul acesta împrăștiat. Abia pe măsură ce terenul dimprejurul satului începe a fi folosit, mai ales ca ogor agricol, și cu atît mai mult după ce hotarul satului se subdivide pe delnițe și loturi individuale, împrăștierea caselor încetează. Încetul cu încetul, casele tind să se adune într-o vatră din ce în ce mai strîns închegată, șirul caselor ajungînd să formeze uliți. În anume cazuri, supunîndu-se unei hotărîri luată în obște, vatra de sat se înghesuie în cadrul unei „țarini" închise între garduri colective, întocmai cum erau și țarinile de iarbă sau de ogoare, avînd deci poartă de intrare, deseori în locul gardurilor fiind săpate șanțuri de apărare. Pînă la urmă, asemenea vetre

sînt ele însele organizate pe delniţe interioare, fiecare neam stînd pe propria sa delniţă de vatră.

Aceasta nu înseamnă că ori de cîte ori întîlnim sate de formă laxă, neînghesuite, în care străzile nu există, iar terenul arabil al satului nu e în întregime cultivat, am putea trage concluzia că avem de-a face cu forme primare, străvechi, spre deosebire de satele adunate, cu uliţi clar trasate, şi care ar fi recente. Căci se cunosc încă de multă vreme sate româneşti adunate, deşi cu structura neînghesuită ; după cum se cunosc şi sate risipite, apărute abia în veacul al XIX-lea. Dar ca linie generală, drumurile bine trasate şi avînd o importanţă crescută ne arată totuşi un anume grad de evoluţie a economiei rurale, generalizată abia prin veacurile XIX şi XX. De asemenea, trebuie ţinut seama şi de faptul că în satele de pe latifundiile boiereşti, moşierii au silit populaţia lor clăcăşească să se adune în vetre de sat, înghesuite, pentru ca astfel să poată fi mai uşor controlată şi exploatată.

O dată cu apariţia vetrelor de sat ceva mai adunate, gospodăriile rurale au fost obligate să se organizeze strîns, pe suprafeţe de loc mai mici. În asemenea sate, gospodăria obişnuită era alcătuită dintr-o serie de clădiri, casă şi acareturi. Casa, obişnuit aşezată pe marginea drumului, avea o orientare precisă, fiind cu faţa spre miazăzi şi cu odaia de locuit spre răsărit. Acareturile erau dispuse în jurul casei, astfel încît să fie toate la îndemîna gospodăriilor : vizavi de casă, sau mai spre spate, stau bucătăriile de vară ; grajdul şi celelalte acareturi mai departe, spre fundul grădinii, printr-un gard despărţindu-se „bătătura“ în două, pentru a împiedica animalele să pătrundă în curtea din faţă. Adesea, în Transilvania, gospodăriile au curtea animalelor şi grajdul aşezate spre faţadă, animalele putînd astfel să iasă

uşor în stradă spre a fi duse laolaltă la păscut, în ciurda comună a satului.

Vom mai menţiona cîteva alte forme de sate, dînd naştere unor orînduiri gospodăreşti speciale. Astfel, în unele regiuni satul folosit obişnuit de saşii şi şvabii din Transilvania a fost impus de către administraţia austriacă şi românilor. În acest sat, casa, stînd spre stradă cu una din părţile sale laterale, are o curte relativ îngustă ; spre fundul curţii se află o construcţie caracteristică ce împarte curtea în două ; ea este alcătuită dintr-o şură, un grajd şi un adăpost central, pentru căruţă. Prin acesta din urmă se trece în spate, în grădina gospodăriei. Uneori, cînd construcţiile sînt din zid, un şir neîntrerupt de construcţii (casă, poartă, gard) se continuă în lanţ, formînd uliţa satului.

Satele de împroprietărire au şi ele un aspect caracteristic. Pe suprafaţa care se distribuie coloniştilor sub formă de loturi, se trasează mai întîi un drum ; apoi, de o parte şi de alta se aşează gospodăriile. Ele au o latură îngustă spre stradă, dar se continuă, alungit, pînă departe spre fund, avînd cîteodată în continuare locul de cultură. Parcelele relativ egale şi cu case construite cam în aceeaşi vreme dau astfel un aspect caracteristic străzii.

2. Acareturile

Materialele de construcţie obişnuite pentru *gardurile* din ţara noastră erau nuielele, ulucii, trestia şi mai puţin cărămida sau piatra. Atunci cînd poarta este alcătuită trainic, din lemn sau din zid, se poate ajunge la forme de artă, în care îndemînarea constructorilor dă naştere

unor exemplare în al căror decor se recunosc elementele tradiţionale ale artei populare. Printre ele, cu cît ne îndreptăm privirea spre trecut, regăsim tot mai des aspecte superstiţioase, poarta şi gardul trebuind, în închipuirea oamenilor, să-i apere şi împotriva fiinţelor nevăzute care le populau mitologia.

Se disting prin interesul lor artistic *porţile* monumentale de lemn din Gorj şi din Maramureş. Mai pot fi însă citate şi alte regiuni în care s-au dezvoltat, mai devreme sau mai tîrziu, porţi sau portiţe decorate, cum sînt cele din regiunile Sibiului, Făgăraşului, Clujului, de pe valea Mureşului, din Reghin, Muscel, Vîlcea. Cele din zid se întîlnesc mai ales în Transilvania, unde arhitectura, folosind cărămida, e mai dezvoltată, fără să atingă însă valoarea artistică a celor vechi, din lemn.

Atunci cînd animalele ajung să fie crescute obişnuit în gospodărie, ele trebuie adăpostite în acareturi speciale. Se întîlnesc cele mai variate forme, constituind o scară neîntreruptă, de la formele de creştere, în bătătură, dar sub cerul liber, pînă la cele ale adăpostirii în grajduri din ce în ce mai bine construite, ceea ce e caracteristic mai ales pentru secolul al XX-lea. Cele mai simple forme sînt *perdelele*, perete din lemn, din stuf, sau trestie, aplecat uşor, astfel încît să ferească partea din care bat vînturile principale ale regiunii. Uneori perdeaua capătă un acoperiş. Ea poate fi întîlnită atît pe cîmp cît şi în curţile gospodarilor. În gospodărie apar însă şi adăposturi construite din bîrne, din lut, din nuiele împletite, deseori formînd încăperi cu patru pereţi, ca un mic început de grajd.

Cînd grajdurile ajung a fi mai complicate, în podul lor se adăposteşte de obicei fînul, care în modul acesta se poate cu uşurinţă coborî în iesle. Rar, în unele sate din Transilvania, la construcţii datînd obişnuit din se-

colul al XX-lea, în curţile înguste, casa ce stă spre stradă se prelungeşte cu o şură şi un grajd situat spre fundul curţii, cele trei construcţii fiind învelite de un acelaşi acoperiş.

Adăposturile pentru bucate urmează şi ele o linie evolutivă. Cele mai vechi forme erau *gropile de bucate,* cunoscute în întreaga noastră ţară ca şi în general în Europa. Printr-un orificiu, de obicei rotund, se sapă în jos, lărgindu-se progresiv spaţiul, care pînă la urmă ajunge să aibă, în secţiune verticală, o formă ovală, ca o oală scobită în pămînt ; alteori, groapa putea fi mai largă la fund decît la gură. O dată scos pămîntul afară, se ardea interiorul, care astfel se usca. Apoi, după ce se turnau înăuntru grînele, gropile erau acoperite la gură cu un capac sau mai adesea chiar cu pămînt, astfel încît nu se mai putea şti unde este adăpostul. Acest fel de „gropi", uşor de construit, încăpătoare, aveau deci, aşa cum am arătat, şi avantajul de a ascunde produsele. Mai evoluat e sistemul „leşilor" împletite din nuiele, prin care vîntul, bătînd, putea usca cerealele.

În regiunile de munte se construiau şi cămări din lemn masiv, semănînd cu mici case ce repetau forma celei mari destinate oamenilor. Folosirea lor era multiplă : uneori în ele se ţineau doar alimente ; alteori însă, această funcţie era întovărăşită şi de aceea de adăpost pentru unele din ţesăturile şi hainele gospodarilor, precum şi pentru mici unelte. În regiunile viticole puteau servi drept adăposturi pentru butoaiele cu vin şi unelte ; în acest caz erau numite „pivniţe", deşi stăteau pe sol. Uneori cămările puteau avea etaj ; la parter erau ţinute alimentele care pot degrada interiorul (cartofi, ceapă, varză) sau unelte ; la etaj, ţesăturile şi alimentele care nu degradează interiorul (făină, slănină, brînzeturi). Exemplare frumoase ale unor astfel de cămări se găsesc

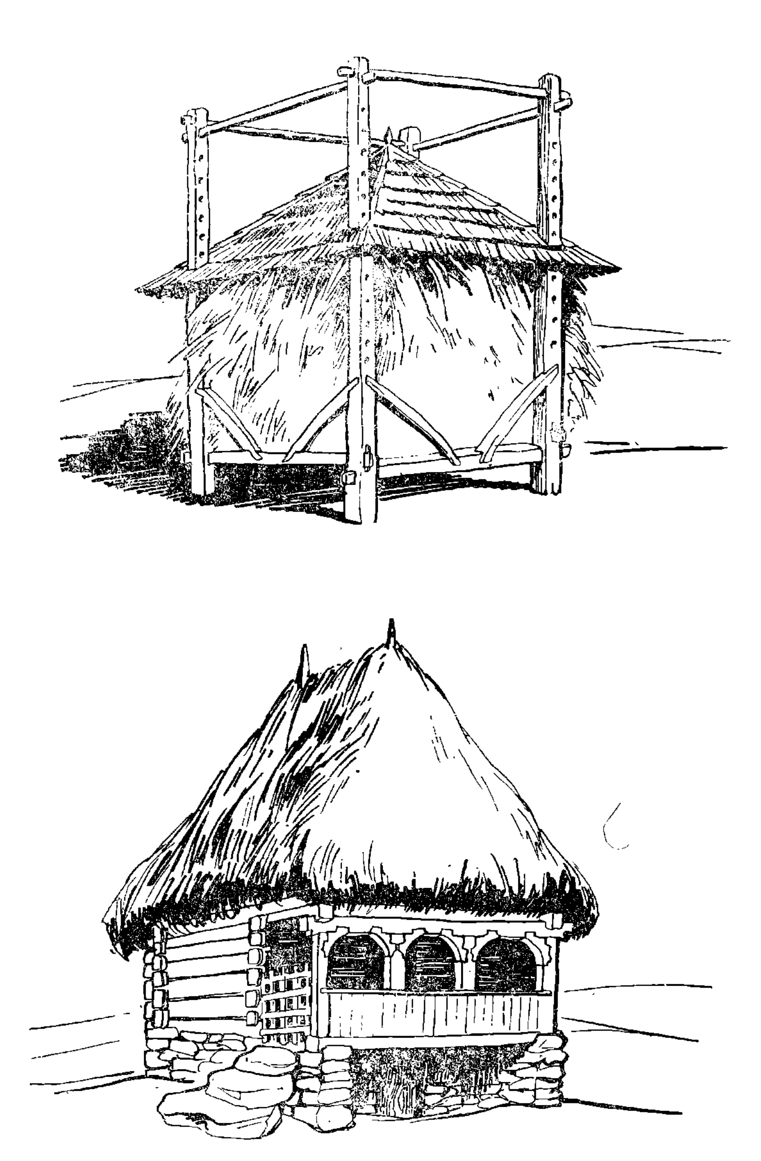

Fig. 6. sus : „oboroc", adăpost pentru fîn, din nordul Moldovei
jos : cămară de haine și de alimente din Munții Apuseni

în multe locuri din țară ; între ele se remarcă cele din nordul Moldovei, cele din Gorj, precum și din multe părți ale Transilvaniei.

Alimentele puteau fi ținute și în pivnițe construite sub nivelul solului sau, la casele cu etaj, la parter. Mici adăposturi — gropi, semănînd cu bordeie în miniatură — serveau la îngroparea peste iarnă a cartofilor și a altor zarzavaturi, iar în timpul verii, pentru păstrarea gheții luate din rîuri sau lacuri.

Paiele, și mai rar fînul, rămîneau iarna sub cerul liber, lăsate pe cîmp, în afara satului. Apărate de animale printr-un mic ocol sau cu spini așezați spre bază, ele erau fixate pe un stîlp central, înfipt în pămînt, uneori simplu trunchi de arbore, pe care se lăsaseră cioturi, ce ajutau la susținere. În gospodăriile mai înstărite, fînul era adus în sat și instalat în podul grajdurilor. O formă intermediară este *oborocul*, întîlnit mai ales în Transilvania și nordul Moldovei. Pe patru picioare înalte se fixa un acoperiș mobil care se putea înălța pe măsură ce paiele, tot așezîndu-se, creșteau în înălțime, sau dimpotrivă scoborî, atunci cînd depozitul se consuma. Tot ca formă intermediară socotim și tehnica așezării paielor în copaci, apărate de frunzișul arborilor ; asemănătoare cu această așezare suspendată era și platforma pusă pe patru picioare, mai înaltă decît vitele, pe care se puneau paiele ori fînul.

3. Casele

Surprinzătoare prin varietatea lor, locuințele din țara noastră constituie unul din domeniile în care ingeniozitatea tehnică, dorința de o viață mai bună și talentul

artistic al oamenilor se observă cu uşurinţă. Este greu ca în numai cîteva pagini să se prezinte întreagă această varietate, mai ales că metoda alegerii cîtorva exemplare, considerate „tipuri“, nu poate fi dătătoare de seamă pentru întreg fenomenul.

Să ne oprim mai întîi la locuinţele care par a fi cele mai vechi, cunoscute fiind ca existînd încă de la originea poporului român. Se deosebesc două categorii mari, prin modul lor de construire, prin planuri, prin aspectul şi decoraţia exterioară. Este vorba de bordei şi de casă.

Bordeiul, caracteristic mai ales cîmpiei dunărene, despre care am mai vorbit, deşi este construit sub nivelul solului, nu are totdeauna aspectul mizer de care rămîneau uimiţi străinii. Rămăşiţă preistorică, el era cunoscut pe vremuri în majoritatea ţărilor europene. Au fost vremuri cînd bordeiul era în regiunile de cîmpie o formă de locuire obişnuită chiar şi pentru ţărănimea înstărită. Mai mult, chiar şi bisericile şi conacele boiereşti foloseau această tehnică a bordeielor. Preţul unei asemenea construcţii, în sudul Olteniei, unde bordeiul era în întregime din lemn de stejar, era mai mare decît al unei locuinţe puse pe sol. Meşterii gorjeni aduceau pe vremuri bordeie gata făcute şi le instalau în sudul Olteniei. Zona bordeielor se continua de-a lungul Dunării pînă la vărsarea acesteia în mare. Pînă la urmă, bordeiele au rămas a fi folosite doar de sărăcime, care scobea pămîntul fără a mai aşeza scheletul de lemn, înlocuit cu un perete de nuiele.

Planul unui bordei era următorul : la intrare, avea o primă încăpere, în pantă, numită *gîrlici*, care se scobora treptat, pînă ajungea la nivelul încăperilor. Gîrliciul dădea într-o odaie în care se afla vatra, peste care un coş larg ducea fumul pînă dincolo de acoperişul constituit din paie şi pămînt. Cuptorul lipsea, fiind înlocuit

cu *ţestul,* capac rotund, adîncit, din lut (rar din piatră sau tuci), pe care îl făceau femeile în timpul unei sărbători speciale numite „repotinul ţestelor". Sub ţest se făcea focul, şi după ce se încingea bine, ţestul se aşeza peste alimentele ce urmau a fi gătite ; jarul se punea deasupra şi în jurul ţestului. Din această încăpere cu vatră se deschideau lateral încăperi, folosite drept cămară şi odaie de locuit, sau chiar grajd şi odaie de locuit. Odaia de locuit era încălzită printr-o sobă oarbă, adică fără gură în odaia pe care o încălzea ; focul se făcea printr-o gaură ce pornea dinspre vatra odăii descrise mai înainte. Paturile stăteau în odaia de locuit (numită şi *sobă)* pe lîngă perete, de-a lungul a două sau trei laturi ale încăperii, aşa cum era obiceiul peste tot în sudul ţării. Unele bordeie aveau pînă la cinci încăperi, ultimele două pornind în continuarea celor laterale.

Spre deosebire de „bordeie", locuinţa construită pe sol se numeşte *casă ;* acest nume se da şi odăii locuite. Încăperile obişnuite erau : *tinda* (odaie de trecere prin care se face intrarea în interior), *odaia de locuit* (în care stă vatra mutată însă uneori în tindă sau, la exemplarele cele mai vechi, cuptorul) şi *cămara.* La casele construite în secolul al XIX-lea şi mai ales al XX-lea se introduce treptat în plan, la epoci diferite, după regiune, *odaia curată* (numită şi *odaia frumoasă).* În aceasta din urmă se păstrau cele mai bune mobile şi ţesături ale casei, fiind folosită doar ocazional, pentru oaspeţi. Rostul ei limitat şi sărbătoresc era dovedit şi de faptul că adesea din interiorul ei lipseşte sistemul de încălzire.

Acest mod de alcătuire a planului locuinţei are mari variaţii de la o regiune la alta, prezentînd particularităţi care uneori ne îndreaptă cu gîndul spre antichi-

tate, alteori amintind relațiile avute cu popoarele cu care am venit în contact în decursul istoriei.

Începînd din secolul al XVIII-lea și accelerîndu-se în secolele al XIX-lea și al XX-lea, se răspîndesc în sate locuințele cu două caturi. Obișnuit, parterul lor cuprinde pivnițe, cămări, mai tîrziu bucătării de vară și în cele din urmă chiar odăi de locuit. Etajul cuprindea, încă de la început, odăile de locuit și, mai tîrziu, odăile cu caracter sărbătoresc. Dar și în cadrul caselor cu etaj există variante regionale, care, mai peste tot, ne îndreaptă cu gîndul la arhitectura civilă a orașelor noastre. În Muntenia, Oltenia, Moldova și Dobrogea, casele cu etaj amintesc de construcțiile din Peninsula Balcanică. Se disting două categorii mai însemnate: *casa întărită*, înrudită cu culele (locuințe boierești fortificate), la care scara de acces era apărată de un zid și o ușă puternică, și *casa cu foișor,* la care, în dreptul etajului, se află un spațiu larg cu funcție practică, numit și *cerdac*. Și în Transilvania (Hunedoara) se întîlnesc case cu etaj înrudite cu cele oltenești. În jurul Sibiului se vedea *casa cu privariu,* construcție asemănătoare cu foișorul, amintind însă și casele săsești din preajmă; în nordul Moldovei se întîlnesc *casele cu podul mansardat.* Cele mai numeroase și interesante case cu etaj sînt însă cele din sudul Carpaților, al căror succes în lumea țărănească se leagă de prezența unei pivnițe încăpătoare, ușor de supravegheat, aflată la parter, adăpost ideal pentru viticultorii și pomicultorii din regiunile de deal și de munte.

Locuința, adăpost al oamenilor, destinat să-i ferească de intemperii, de străini dar și de ființele nevăzute, care populau mitologia rurală, trebuia să fie apărată prin

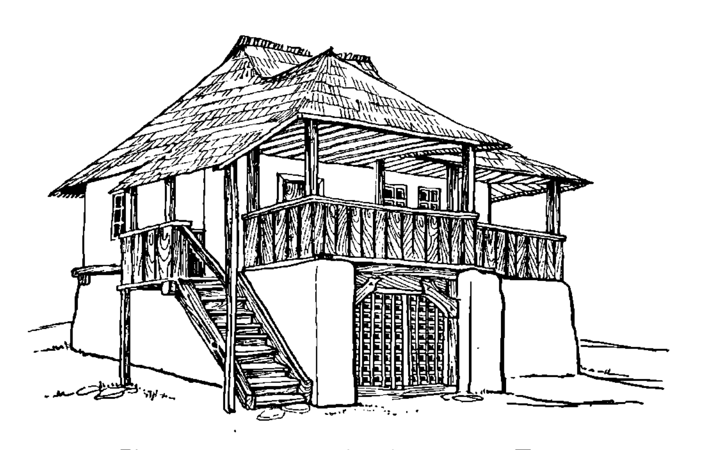

Fig. 7. sus : casă veche din centrul Transilvaniei
jos : casă cu foişor din nord-estul Olteniei (Vîlcea)

mijloace adecvate. La cele mai vechi exemplare cunoscute se găseşte un decor cu caracter protector, superstiţios. Se apără astfel streşinile, ferestrele, uşile, vatra ; îl găsim şi pe grinzile tavanului. Nu vom intra aici în analiza acestui decor care, pînă la urmă, îşi pierde semnificaţia originală, pentru a nu păstra decît un sens decorativ, ci ne vom mărgini să menţionăm cele mai însemnate compoziţii.

Locul ales de preferinţă pentru aşezarea decorului erau faţadele şi părţile laterale. Foişorul şi prispa, mărginite de stîlpi, ofereau un cîmp ideal pentru sculptură. Stîlpii, fruntariul (grindă paralelă cu faţada, pusă pe stîlpi), grinzile, în partea lor ieşită în afară, sînt sculptate sau crestate migălos ; elementele dominante sînt cele numite de obicei *geometrice ;* printre ele se recunosc frecvente simboluri legate de principalele credinţe ale trecutului. Balustrada şi frontonul foişoarelor noi pot fi decorate cu scînduri tăiate cu cuţitul (la exemplare din secolul al XIX-lea) şi cu fierăstrăul (la exemplare mai noi). Varietatea motivelor lor este extrem de mare, dominînd totuşi elementele geometrice.

Pe acoperiş, întotdeauna, în patru ape (cu rare excepţii, noi, şi datorate contactului cu populaţii de origină străină), se aşază pe *coamă* şiruri de şindrile tăiate în forme variate şi numite *ciocîrlani.* La capetele coamei pot sta *ţepi,* bucăţi de lemn sculptat, semănînd uneori cu stîlpii ; la casele noi, ţepile pot fi şi din scînduri traforate. Atît la locuinţele vechi cît şi la cele noi, se pun uneori, pe coamă, ţepi din ceramică smălţuită, viu colorată, figurînd cîteodată păsări. În sfîrşit, la exemplarele vechi se vede sub streşini „capul de cal“ sculptat în lemn.

4. Interiorul

Interiorul caselor ţărăneşti are o evoluţie paralelă cu aceea a locuinţei. O descriere amănunţită a acestui interior este aşadar cu neputinţă de făcut pe scurt. Vom da de aceea numai descrierea aspectelor celor mai însemnate.

Mobilierul era alcătuit obişnuit din lemn, dar în sudul ţării s-a folosit şi mobilierul din lut bătut (paturi, bănci). Piesele obişnuite din lemn erau *patul, masa* (joasă, rotundă, cu trei sau patru picioare), *scăunelele, laviţele* (bănci lungi, fără spătar), *blidarul* (dulăpior, de obicei deschis, cu rafturi), *colţarul* (dulăpior aşezat în colţul camerei şi avînd o secţiune triunghiulară), *poliţa* (cu funcţie asemănătoare cuierului orăşenesc), *culmea* (sau *beldia,* sau *ruda,* prăjină suspendată de tavan) şi *lada.* Multe din piesele de lemn erau decorate cu crestături ; printre piesele mai rare şi ceva mai noi, pot fi notate mesele cu picioare înalte, avînd sub tăblie o mică ladă ; încă mai noi (în secolul al XX-lea în special) au fost introduse băncile cu spătar, dulapurile orăşeneşti, paturile înalte cu saltea şi plapumă, scaunele înalte cu spătar.

În decoraţia pieselor din lemn, după faza cea mai veche cu decor crestat, s-a folosit şi mobilierul pictat ; întîlnit mai ales în Transilvania, el reprezintă o modă legată de arta apuseană ce cucereşte oraşele şi satele multor ţări. Motivele vechi ale decorului crestat se întemeiau pe scheme simple, tradiţionale : linia dreaptă, punctele, spirala, valul, dinţii, rozeta, crucea, bradul, rar siluetele omeneşti. În decorul pictat domină însă motivele florale şi deseori şi inscripţiile.

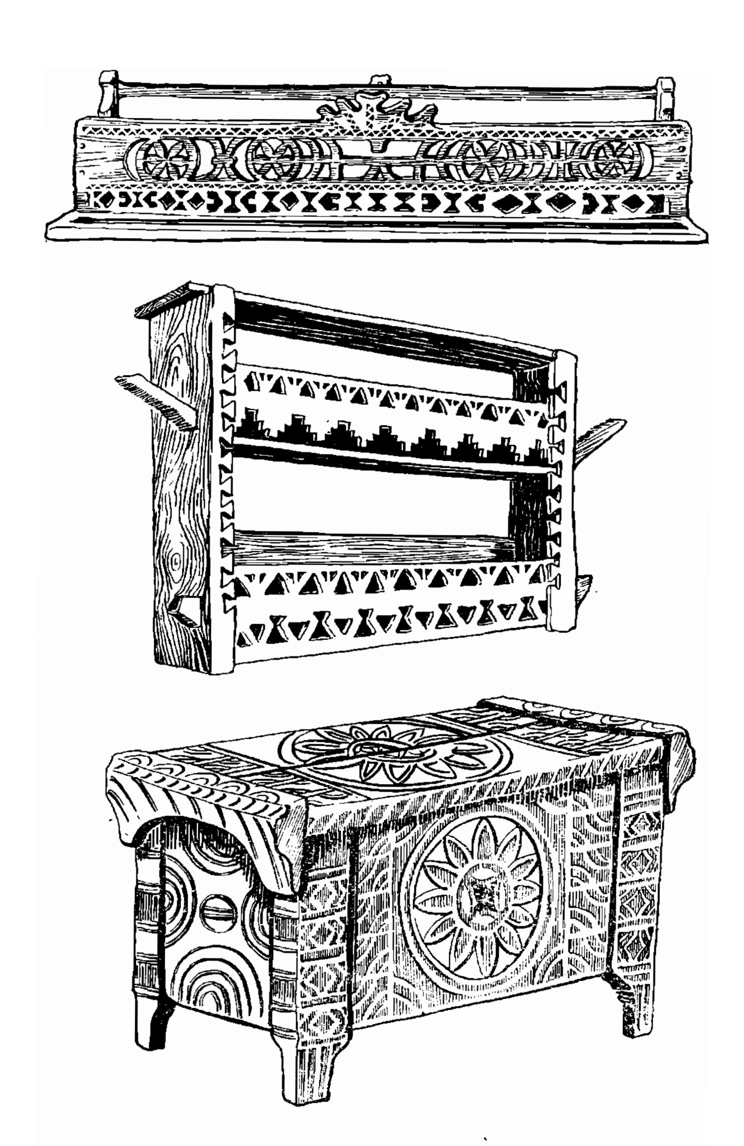

Fig. 8. sus : poliţă din Maramureş ; centru : blidar din Oltenia ; jos : ladă din nordul Moldovei

Aşezarea pieselor în cadrul locuinţei urmează unele reguli care amintesc trecutul, dar şi influenţa interioarelor orăşeneşti şi boiereşti din ţara noastră ; aceste reguli s-au menţinut pînă de curînd. Abia în momentul cînd funcţiile clasice ale încăperilor ţărăneşti se schimbă, se schimbă şi orînduirea lor interioară.

În încăperea de bază a casei, odaia de locuit, vatra stă lipită de colţul format între peretele din spate şi cel interior al locuinţei. Deşi există excepţii, aşezarea obişnuită a cuptorului se face cu gura spre faţadă. Construcţia pentru încălzit şi gătit poate fi uneori o simplă vatră liberă, peste care un horn larg duce fumul în sus. În cea mai mare parte a ţării, îl duce numai pînă în pod ; în sudul ţării însă, hornul trece de acoperiş. Alături de vatră, aşezată la nivelul solului sau urcată pe o bază de pietre şi lut, poate sta un cuptor ; focul se face în dreptul gurii cuptorului, de unde fumul se urcă în sus prin horn. Construcţia obişnuită pentru încălzit era cuptorul, menţionat adesea şi de către călătorii străini. Poveştile noastre vorbesc adesea de dormitul pe cuptor, loc preferat în timpul iernii, rezervat bătrînilor şi copiilor. La construcţiile din a doua jumătate a secolului trecut şi în secolul al XX-lea, soba apare în interioare, în chip obişnuit. În sudul ţării este vorba de o sobă oarbă, cu gura aflată în încăperea vecină. În restul ţării soba este alăturată *plitei*, o placă de tuci pe care oamenii gătesc, un acelaşi foc încălzind şi plita, şi soba.

Uneori sobele sînt construite astfel încît să formeze peretele dintre două încăperi. În felul acesta, cu un singur foc se găteşte mîncarea şi se încălzesc două încăperi. Numai în odaia curată se aşază o sobă simplă, fără plită. Vom menţiona şi sobele mai vechi, la care se aşezau plăci de ceramică, unele cu decor deosebit de frumos.

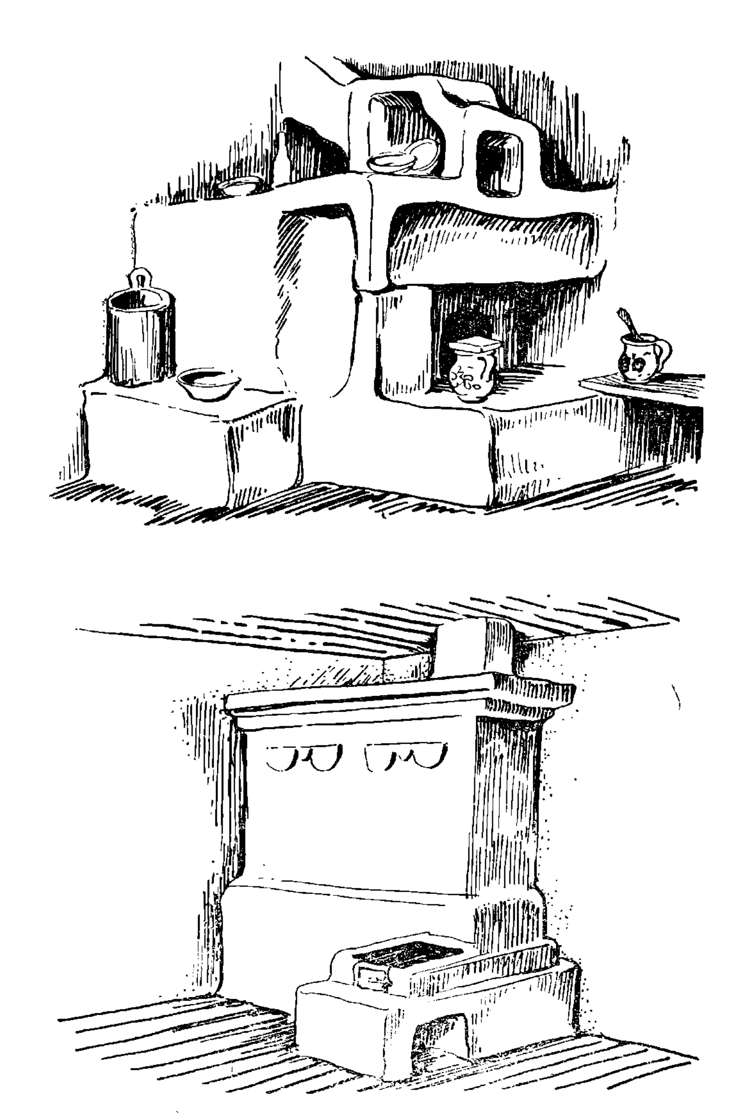

Fig. 9. sus : vatră cu horn și cuptor din Țara Lăpușului (nordul Transilvaniei)
jos : sobă cu plită din centrul Moldovei (Valea Bistriței)

Către spatele încăperii de locuit, în colţul opus vetrei, stă patul. În prelungirea patului, de-a lungul peretelui lateral, stau laviţele şi mai tîrziu băncile cu spătar. Uneori, aceeaşi laviţă se prelungeşte şi de-a lungul peretelui faţadei. Blidarul stă în apropierea vetrei, întrucît în el se ţin vasele necesare alimentaţiei.

Două din piesele mobilierului au un loc variabil : *masa joasă,* rotundă, care este aşezată în apropierea laviţelor pentru a fi uşor folosită, şi după aceea mutată din loc, sprijinită de un perete, agăţată de tavan sau scoasă în tindă. La fel, lada, dulapul de haine şi de alimente ale vechilor interioare ţărăneşti, pot sta în diferite locuri : pe laviţe, pe pat, între pat şi vatră, în pod.

În interioarele odăilor „curate", tavanul şi pereţii sînt uneori aproape complet acoperiţi de obiecte : oale de lut, viu şi bogat decorate, ţesături, icoane, haine ; toate stau prinse în cuie, aşezate în poliţe, petrecute după grinzi sau după culme. Cele care atrag atenţia în primul rînd sînt cele mai colorate : oalele de lut şi ţesăturile.

Ţesăturile constituie unul din domeniile în care talentul ţărăncilor noastre s-a manifestat cel mai larg. De o bogăţie şi o varietate nebănuită (ale căror aspecte sînt încă departe de a fi deplin cunoscute, cu toate că piesele din muzeele şi studiile despre ele sînt mai bogate decît în alte domenii), ele dau viaţă casei ţărăneşti. Într-adevăr, într-un interior în care totul are culoarea uniformă a lemnului, ţesăturile dau căldură, umanizează odaia.

Funcţiile lor sînt multiple. Notăm astfel mai întîi pe cele care îmbracă casa, acoperind pereţii. Formele cele mai vechi sînt *păretarele* sau *lăvicerele,* ţesături aşezate pe pereţi în dreptul patului şi laviţelor, şi apărînd de frig pe cei ce stau în pat sau pe laviţe. Decorul celor mai vechi este cel străvechi, al alternării de benzi diferit colorate ; cu vremea, decorul lor se complică, iar

păretarul se lărgeşte, fiind alcătuit din două benzi cusute laolaltă. Astfel ajungem la *scoarţe.* Acestea au la început tot o compoziţie simplă, din motive geometrice : linii drepte, romburi, cruci, linii frînte, organizate în compoziţii ce se repetă. Mai tîrziu, compoziţiei i se adaugă o bordură înconjurînd cîmpul central. Se recunosc acum motive noi : flori, păsări, cai, oameni, ducînd spre o lume de basme, vădită mai ales în scoarţele olteneşti, a căror legătură cu scoarţele balcanice şi cele din ţările Orientului Apropiat este de necontestat. Dacă vom adăuga la măiestria ţesătoarelor şi faptul că foloseau vopsele obţinute de ele din buruieni, iar nu cumpărate din comerţ, vom înţelege atracţia pe care aceste piese o exercită asupra iubitorilor de artă.

Dar scoarţele nu sînt singurele care merită să ne reţină atenţia. Pe paturi vedem plocade miţoase, pături subţiri, feţe de pernă ; pe pereţi, ştergare ; pe mesele noi, feţe de masă. Caracterul lor decorativ este evident, mai ales în odaia curată, unde pe un singur pat se pot îngrămădi zeci de pături aranjate astfel încît să pună în evidenţă valoarea lor decorativă.

Pe peretele de la răsărit, sau pe colţul format de peretele dinspre răsărit şi cel de miazăzi, stau icoanele. Uneori ele se aşază pe sobă, în apropierea vetrei. În general, icoanele cele mai vechi şi obişnuite sînt cele din lemn. Uneori sînt pictate, reproducînd teme folosite şi în arta cultă, dar redate în forme mai simple, al căror farmec îl constituie tocmai caracterul lor naiv. Cîteodată, conturul figurilor omeneşti este zgîriat, pictura completînd această primă fază de decorare. Dacă icoanele de lemn se foloseau în întreaga ţară, în Transilvania (şi rar pătrunzînd în Oltenia), se văd icoane pictate pe sticlă. Culoarea şi strălucirea sticlei le dau o valoare aparte ; ele sînt mai noi şi se leagă de aria mai

largă a picturilor pe sticlă, care acoperă centrul Europei, ajungînd pînă în Apus. Icoanele românești se disting însă prin tematica lor, prin culorile și prin elementele de folclor, care le dau caracter local.

5. Îmbrăcămintea

Într-o climă ca cea din țara noastră, cu treceri repezi de la ierni foarte grele, la veri calde ca de cuptor, îmbrăcămintea trebuia să joace un rol de seamă, rostul ei fiind în primul rînd să apere trupul oamenilor. Îmbrăcămintea variază deci după anotimpuri : groasă în timpul iernii, cît mai ușoară în timpul verii. Dar românii au reușit să dea îmbrăcăminții lor și frumusețe, creînd uneori din haine adevărate opere de artă. Hainele sînt deci și o podoabă, astfel că cel care le poartă nu stă la cumpănă cînd trebuie să jertfească multe ore de muncă pentru a se putea arăta lumii îmbrăcat „ca oamenii". Această tendință este sporită și prin faptul că îmbrăcămintea are o semnificație socială, hainele fiind cele care te pot așeza în anume situații în ochii celor din sat cu tine. Pentru o fată de măritat, a fi bine îmbrăcată era dovada că știe să țeasă, să coasă și adesea că are și mijloacele să o facă. Tot astfel portul „schilăresc", folosit în Gorj de către bărbați, precum și cel de Muscel, de asemenea bărbătesc, introduse în secolul trecut, dovedeau la început bunăstarea celor care le purtau. Alte piese puteau tot astfel să arate o profesie, cum e cazul cu portul țuțuiesc al ciobanilor, sau starea civilă, fetele umblînd de pildă cu capul descoperit, femeile măritate fiind, dimpotrivă, datoare să și-l acopere.

Împodobirea hainelor, mai ales a celor femeiești, cu diverse modele, are deseori o tradiție care merge pînă departe în preistorie, avînd deci în consecință, la origine, un caracter magic, transformat astăzi în simplă ornamentație. Potrivit concepției vechilor timpuri, îmbrăcămintea trebuia să apere pe cei ce o poartă nu numai de intemperii, ci și de primejdia ființelor nevăzute, astfel ca sănătatea și norocul să le fie asigurate. Cel puțin unele din piesele metalice folosite ca podoabă au păstrat pînă azi caracterul lor superstițios, precum de pildă lanțul de unelte în miniatură purtat de femei în preajma nașterii, menit să transfere pruncului anume noroc și îndemînări profesionale și să ușureze nașterea.

Alteori îmbrăcămintea are rosturi ceremoniale, neputînd fi lucrată oricum și în orice vreme, legată fiind de diverse ceremonii : naștere, nuntă sau înmormîntare. Astfel s-a mai păstrat pînă de curînd tradiția lucratului cămășii ginerelui, care trebuia începută și terminată într-o singură noapte de către mireasă, ajutată de fetele din sat ; în condiții totuși mai ușoare decît în tehnica magică a „cămășii ciumei", aceasta trebuind pornită încă de la melițatul cînepei și dusă pînă la cusutul cămășii, tot într-o singură noapte. De unde și zicala, pentru a arăta orice muncă făcută cu extremă grabă : „a lucra ca la cămașa ciumei".

Pe cap, bărbații purtau o căciulă de blană, pe care n-o scoteau decît în timpul lunilor călduroase și cu care erau chiar înmormîntați ; formele principale erau două : căciulă lungă, ascuțită, și căciulă mai joasă, cu fundul aproape plat. O serie de pălării, din pîslă, sînt mai noi și diferă de la o regiune la alta, fiind influențate de îmbrăcămintea orășenească. Pe trup se purta o cămașă destul de largă, uneori scoasă în afară, peste ițari, lungă pînă aproape de genunchi, așa cum putea fi văzută mai

ales în sudul țării. Alteori cămașa avea, în partea ei de jos, o fustanelă, semănînd cu o mică fustă scurtă, încinsă pe mijloc. Partea de jos a corpului era apărată prin ițari sau cioareci, pantaloni înguști, din cînepă ori in în timpul verii, din postav iarna. Lungimea acestor pantaloni variază ; ei sînt uneori mai lungi decît picioarele și stau de aceea în crețuri orizontale suprapuse ; în nordul țării pantalonii ajung uneori numai pînă la genunchi și pot avea o lărgime foarte mare ; caracteristici sînt „gacii" din Țara Oașului și a Maramureșului.

Iarna se adăugau cojoacele, cu sau fără mîneci, amîndouă felurile avînd aproximativ lungimea cămășii obișnuite, adică acoperind partea de sus a corpului ; se foloseau însă și cojoacele sau hainele din postav, lungi pînă la genunchi. Drept încălțăminte, bărbații, ca și femeile, foloseau opincile, piciorul fiind în prealabil înfășurat în obiele.

Femeile purtau pe cap o învelitoare ale cărei forme sînt extrem de variate. Se disting, prin caracterul lor arhaic, învelitorile de cap care au mai putut fi studiate încă în sudul Transilvaniei, și în Oltenia, la care pieptănătura, pusă pe „coarne" minuscule, împreună cu „învelitoarea", forma un ansamblu pitoresc. Prin frumusețea lor, se disting „maramele" lucrate din borangic, avînd motivele decorative de o finețe extremă. Cămășile femeiești, chiar cînd sînt lungi, sînt acoperite de la talie în jos de *fotă,* piesă lungă ce înconjura corpul (folosită în Moldova și parte din Muntenia și Oltenia), de *catrință* (asemănătoare cu un șorț, obișnuit în Transilvania) sau de *opreg* (asemănător cu un șorț scurt, terminat prin franjuri lungi, obișnuit în Banat).

În lunile reci femeile foloseau aceleași categorii de cojoace ca și bărbații.

Dacă piesele din in, cînepă, lînă, şi mai tîrziu bumbac, erau lucrate în casă de către gospodine, cele din piele erau făcute de către cojocarii specializaţi. În secolul al XX-lea, chiar ţesăturile au început să fie făcute de către specialişti (femei sărace), lucrînd pentru bani. Decorul vechi, obişnuit, era cel din motive geometrice ; se recunosc însă şi personaje omeneşti, păsări, cai, fără să ajungă însă la însemnătatea celor dintîi. Din secolul al XIX-lea se înmulţesc repede motivele reprezentînd flori, frunze, care ajung să domine în unele din piese (spre pildă pe cămăşi). Din studiul îmbrăcăminţii reies în chip evident o serie de legături cu curente diferite de modă. Astfel în Transilvania se recunosc elementele de modă venite din Occident ; în restul ţării, şi mai ales la sud de Carpaţi, se recunosc elemente obişnuite modei orăşeneşti, din Peninsula Balcanică. Toate însă sînt preluate şi integrate tradiţiei obişnuite a locului.

6. Meşteşugurile şi industria casnică

În afara bunurilor pe care ţăranii le produceau în gospodărie, ei aveau nevoie, pentru a-şi putea duce viaţa, de un mare număr de alte bunuri. Produse de către meşteşugari specializaţi, ele oferă o imensă varietate. Meşteşugarii rurali care lucrau odinioară în ţara noastră pentru nevoile oraşelor şi ale satelor au început să-şi piardă importanţa pe măsură ce produsele industriale se înmulţeau. Meşteşugarii oraşelor sînt primii care dispar sau se modernizează, schimbîndu-şi producţia. În sate, prin industria casnică se continuă încă, în tot cursul secolului al XIX-lea şi chiar în al XX-lea, o bună parte din tradiţiile meşteşugăreşti ale trecutului.

Şi de data aceasta, studiul lor ne îngăduie să avem o imagine vie a ceea ce vor fi fost odinioară meşteşugurile rurale.

Dar cu toată însemnătatea problemei, studiile asupra meşteşugurilor ţărăneşti sînt din cale-afară de puţine ; domenii întregi rămîn încă a fi descoperite. Prezentarea noastră se va opri deci doar asupra cîtorva din cele care au avut un rol mai însemnat în viaţa ţărănească tradiţională şi în acelaşi timp au avut norocul de a fi fost mai bine studiate.

Două ocupaţii, deşi aveau o largă răspîndire, fiind la îndemîna marii majorităţi a populaţiei săteşti din trecut, au fost totuşi considerate meşteşuguri specializate. Le descriem pe scurt :

Ţesutul, croitul şi vopsitul ţesăturilor era o ocupaţie exclusivă a femeilor. O întreagă gamă de operaţiuni, la a căror tehnică se acumulează experienţe de veacuri, permitea femeilor să facă pentru familia lor tot ceea ce era îmbrăcăminte textilă. Începînd de la cultivarea locului de cînepă şi in, uneori şi de la tunsul oilor, pentru a obţine lîna, trecînd prin fazele diverse de preparare a firelor, apoi de ţesut propriu-zis în război, la vopsirea firelor, apoi la croirea materialelor şi în cele din urmă la împodobirea lor, împodobire ce presupune şi ea cunoaşterea unui mare număr de motive tradiţionale, fiecare cu aspectul şi semnificaţia lui, toate constituiau zestrea de deprinderi obligatorii ale fiecărei gospodine, la vremea căsătoriei. Privite superficial, aceste operaţiuni par simple ; dar, de-ar fi să ne oprim, de pildă, numai asupra reţetelor de colorat, ne vom trezi în faţa unei acumulări de cunoştinţe ce îmbrăţişau un domeniu vast. Fiecare plantă, fiecare insectă era cunoscută cu proprietăţile ei, cu momentul cel mai bun de a o culege, cu reţetele de a o prelucra, pentru a obţine intensitatea

culorii dorite. Rezultatul folosirii acestor coloranţi a dat naştere tuturor acelor tonuri al căror farmec nu mai poate fi azi reprodus prin vopselele chimice procurate din comerţ.

Cu timpul, pe măsură ce ne apropiem de vremea noastră, din cadrul general al femeilor se desprind cîteva care, pe de o parte stăpînind mai bine meşteşugul, şi pe de altă parte, împinse de nevoie, se dedică în chip deosebit producerii de ţesături destinate vînzării. Aceste ţesătoare, pe care le-am putut întîlni pretutindeni în ţară, ajung uneori să aibă mare faimă ; un sat întreg, sau chiar şi sate vecine, le cunosc şi vin să cumpere de la ele. Modelele pe care le fac ajung să aibă o varietate tot atît de mare ca şi a olăriei ; deşi se repetă, ele nu seamănă întru totul, decorul distingîndu-le variat. În tîrgurile cu caracter tradiţional se vînd încă şi astăzi piese lucrate de ţesătoare.

Dacă ţesutul era rezervat femeilor, *lucrul lemnului* era rezervat bărbaţilor. Deşi şi aici, astăzi, vedem mai ales meşteri specializaţi, lucrînd pe bani pentru un gospodar sau altul, totuşi în trecut şi în acest meşteşug se putea vorbi de o cunoaştere generalizată. Întocmai ca plugul sau rariţa, nu putea lipsi din gospodărie nici securea, toporul şi barda. Operaţiunile legate de ridicarea unei case din lemn spre pildă erau cunoscute de orice gospodar. Aşa după cum o femeie nu se putea căsători dacă nu ştia găti şi ţese, tot aşa un bărbat nu se putea însura dacă nu ştia ara şi înălţa o casă. Şi-o făcea deci fiecare gospodar, ajutat de rude, de vecini, şi aceştia cunoscînd în aceeaşi măsură meşteşugul. Totul, de la tăiatul copacilor, alegîndu-se esenţele cele mai potrivite şi momentele cele mai bune de tăiere, la uscarea lemnului, fasonarea şi apoi asamblarea, era efectuat cu deosebită pricepere. Cine a văzut lucrînd un astfel de

meşter lemnar a fost uimit de precizia cu care ştie să lovească, spre pildă, exact în acelaşi loc cu tăişul securii, de iuţeala cu care doboară un arbore, îndemînarea cu care îl descojeşte. Cu vremea, au început a fi aduşi să lucreze pe bani meşterii specializaţi în a face doar o parte a casei (spre pildă uşile, ferestrele, scheletul acoperişului, şindrila) şi în cele din urmă întreaga locuinţă.

Dar priceperea celor din trecut era mai deplină ; în mod obişnuit, ei singuri înălţau acareturile, gardurile, tăiau mobilele, făceau uneltele de lucru. Sînt regiuni în care se pot cita chiar meşteşuguri cu caracter artistic, totuşi cu caracter de masă. Iată spre pildă furcile, lucrate în satele din sudul Transilvaniei de către ciobani, de o fineţe şi frumuseţe remarcabile. Ele erau destinate fetelor ; dacă fata primea furca de la un fecior, însemna că acceptă să-i fie logodnică ; dacă i-o da înapoi sau o rupea, însemna că nu-l acceptă sau că rupe legătura dintre ei.

Limitate în ce priveşte numărul persoanelor care le practicau, meşteşugurile erau destinate unui număr mai mare de consumatori decît cercul restrîns al familiei. Această caracteristică a dat naştere unui mod aparte de desfacere a produselor. Meşteşugarii puteau să-şi vîndă uneori marfa în sat ; erau însă adesea obligaţi să şi plece „pe ţară“ pentru a-şi desface marfa. Aceste călătorii, efectuate cu căruţa, ba alteori doar cu calul sau numai pe jos, îi duceau pe meşteri pînă la mari distanţe. Căruţele în care călătoreau, ducîndu-şi produsele, erau acoperite cu un coviltir care îi apăra de ploaie. În drumul lor se opreau peste noapte la marginea drumurilor, pe cît posibil grupaţi mai mulţi laolaltă şi aşezaţi în jurul unui foc. Cîinele, luat la drum cu ei, îi păzea. Acolo unde se găseau hanuri, oamenii stăteau în preajma lui. *Hanul ţărănesc,* deseori aparţinînd cîte unui

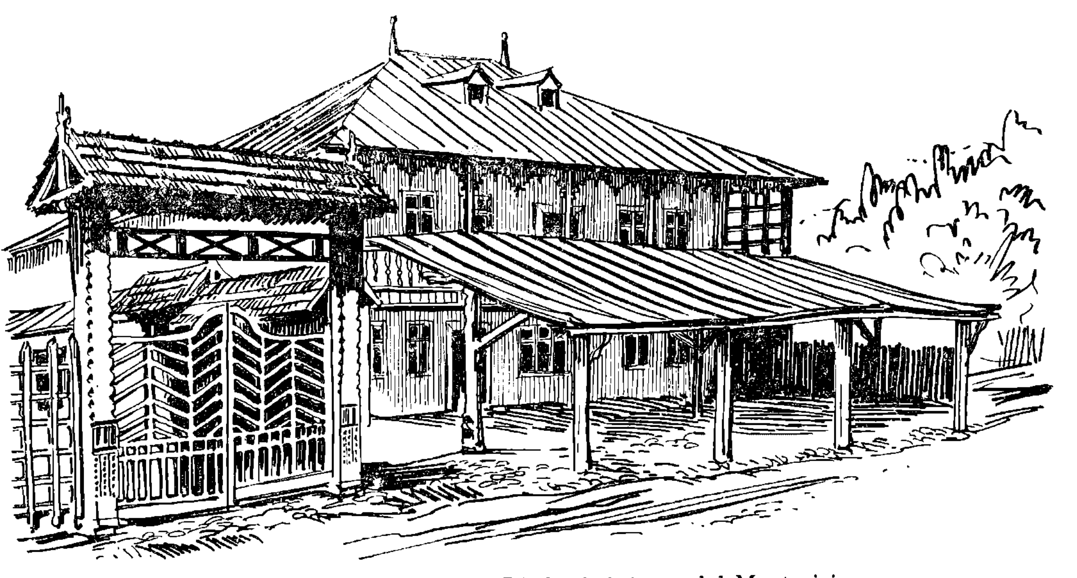

Fig. 10. Han de pe valea Dîmboviței, în nordul Munteniei

boier sau unei mănăstiri, era însă cu totul altfel decît şi-l poate închipui un orăşean, dispus să îl asemuiască cu un hotel. Hanul ţărănesc sau *rateşul,* cum i se spune în Moldova, era obişnuit o casă de dimensiuni mai mari, în care locuia hangiul, avînd în cuprinsul ei un depozit de alimente, băuturi, şi o sală în care drumeţii puteau fi ospătaţi. Uneori, alături de han, la răscrucile de drumuri mai însemnate, se afla şi atelierul cîte unui meşter potcovar. Drumeţii poposeau nu în han, ci alături de el ; dormeau (cu rare excepţii) în căruţe, aşezate în piaţa largă, ce nu putea lipsi niciodată din faţa hanului. Uneori un acoperiş scund, o „aplecătoare", se prelungea asupra unei părţi din acest spaţiu, în faţa hanului, adăpostind cîteva mese sau chiar pe ţăranii ce dormeau în timpul ploilor.

În secolul al XX-lea aceste hanuri s-au transformat cu încetul, ajungînd a fi prăvălii unde oamenii puteau cumpăra mărfuri orăşeneşti. Un spaţiu pentru horă, sau în ultima vreme chiar un „salon" de dans, se află la multe din hanurile rurale.

Înainte de a încheia descrierea acestor drumuri ale meşteşugarilor (asemănătoare în multe privinţe cu acelea pe care ţăranii obişnuiţi le făceau cu căruţele pentru a desface produsele alimentare în oraşe sau în alte regiuni) mai menţionăm încă un fapt. Intensitatea cu care circulau pe drumuri meşteşugarii şi ţăranii trecutului nu era întotdeauna aceeaşi. Spre sfîrşitul verii şi spre toamnă, aceste drumuri deveneau tot mai frecvente, ceea ce nu se datora, cum s-ar putea crede la prima vedere, anotimpului favorabil călătoriilor, ci altor împrejurări. Pentru a-şi desface bucatele, era normal ca ţăranii să plece cu ele spre oraşe sau spre alte regiuni abia după ce recoltele erau strînse, adică la sfîrşitul verii şi toamna.

Tot atunci plecau însă şi meşteşugarii. Explicaţia trebuie căutată în forma schimbului pe care îl practicau cei din trecut şi uneori chiar cei din secolul al XX-lea. Venind mai ales din regiuni de deal şi munte, în care sărăcia de produse alimentare era mai evidentă decît în cîmpie, meşterii căutau să obţină în schimbul mărfii lor, bucate. Îşi vindeau produsele şi cumpărau apoi grîu şi porumb. Cel mai des însă schimbau direct marfa pe bucate, desfăcînd-o astfel prin *troc*. De aceea, şi meşteşugarii colindau ţara spre sfîrşitul verii şi toamna, cînd bucatele erau mai abundente şi mai ieftine. Proporţia schimbului varia după bogăţia recoltei ; în ce-i priveşte pe olari, astăzi cei mai bine cunoscuţi, obişnuiţi cu drumuri pe distanţe foarte mari, vom aminti că ei dădeau de obicei un vas (strachină, ulcior chiar) contra conţinutului acelui vas în grîne. Dacă recolta fusese bogată, puteau lua pînă la de două ori conţinutul în grîne al oalei. La vreme de secetă, ajungeau să dea şi pe jumătate conţinutul vasului.

Meşteşugurile pot fi clasificate şi prezentate după grupul de necesităţi cărora li se adresează. Iată mai întîi cîteva din cele legate de alimentaţie.

Într-o ţară ca a noastră, în care agricultura a fost pretutindeni cunoscută, atît la cîmp, cît şi la deal sau munte, este normal ca *morăritul* să fi avut o dezvoltare deosebită. De la forme primitive de măcinat, rămase în folosinţă pînă în secolul al XIX-lea, deşi nu mai aveau însemnătate, pînă la morile din lemn care serveau orăşenilor şi ţăranilor, este o cale lungă. Procedeul cel mai simplu consta în aşezarea celor două pietre, între care, prin lovire, se sfărîmau boabele. Dar astfel o parte din făină se risipeşte ; acest neajuns dispare la piuliţele din lemn, destul de adînci, scobite în trunchiul unui co-

pac cu lemn tare, şi în care grăunţele sînt pisate cu ajutorul unui mai. O formă ceva mai dezvoltată este *rîjniţa* de mînă, formată din două pietre rotunde, de dimensiuni mici, învîrtite cu mîna. Toate aceste tehnici de măcinat nu puteau servi decît nevoilor unei singure gospodării. Dar oamenii au născocit mijloace de folosire a forţei naturii sau animalelor. Astfel, cele mai răspîndite mori din România erau cele mişcate de apă. Ele pot fi împărţite în două categorii, după tehnica folosită. La cele mai vechi, morile cu ciutură, apa rîurilor vine şi loveşte în paletele unei roţi aşezate orizontal. Un fus vertical merge în sus, avînd fixată la capătul superior o piatră de moară, ce se învîrteşte, aşezată deasupra altei pietre imobile, nelegată de fus. Între cele două pietre curg grăunţele, care sînt astfel măcinate. Aceste mori, care păstrează încă adesea un caracter obştesc, aparţinînd unui sat întreg sau unui grup de neam, erau folosite potrivit drepturilor stabilite prin spiţe de neam. Forţa lor era însă redusă, cantitatea de produse măcinate fiind deci minimă şi ea. La alte mori roata lovită de apă este aşezată vertical ; dimensiunile acestor roţi sînt mai mari şi astfel puterea lor creşte, putînd mişca pietre de moară mai largi şi mai grele. Apa ce loveşte paletele roţii trece fie pe sub roată fie pe deasupra ei. Cîteodată întreaga construcţie a morii pluteşte pe apă ; este vorba de morile situate de-a lungul cursurilor mai însemnate ale rîurilor de la noi, cum ar fi Dunărea, Oltul, Siretul, Prutul, Someşul, Mureşul.

Într-unul din cele mai frumoase romane ale sale (*Venea o moară pe Siret*), Mihail Sadoveanu povesteşte cum o astfel de moară plutitoare, aşezată pe două bărci mari, fusese luată de apă şi purtată departe la vale.

Au existat şi mori cu manej, mişcate de animale ; ele nu au mai putut fi însă studiate şi nici păstrate în muzee, întrucît au dispărut cu totul. În trecut însă, ele

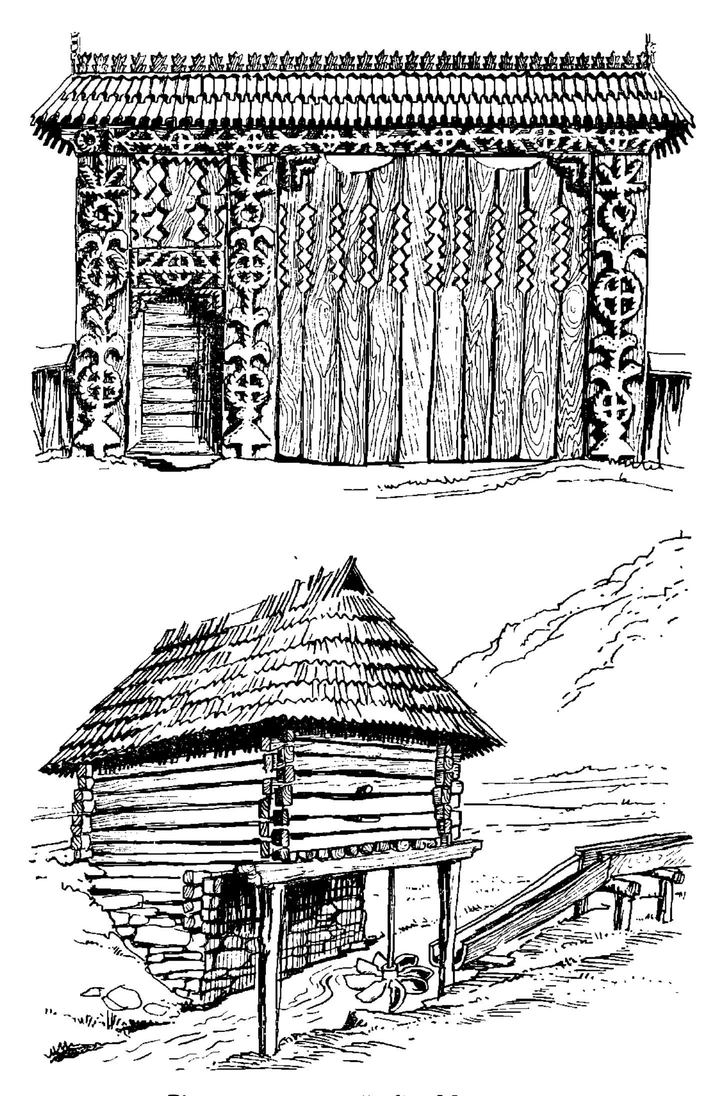

Fig 11. sus : poartă din Maramureș
ios : moară cu ciutură din nord-vestul Munteniei (Muscel)

ocupau un teritoriu destul de întins de cîmpie (în Banat și Oltenia în special). Principiul lor era simplu : caii sau alte animale de tracțiune mergeau în cerc, învîrtind pietrele de moară suprapuse.

În Dobrogea și răsăritul Moldovei, morile de vînt foloseau forța vîntului pentru a pune în mișcare cele două pietre de moară. Patru aripi (uneori șase) erau fixate pe corpul construcției și printr-un sistem de fuse transmiteau mișcarea pietrelor. De obicei întreaga construcție putea fi mutată cu fața într-o direcție sau alta, orientîndu-se moara după cum bătea vîntul. În trecut, deși se plătea uneori și în bani, morarii luau de obicei pentru măcinat o parte din produse (uiumul) în cantități care variau după bogăția recoltei, după regiune, după felul de grîne și după finețea măcinatului.

Olăritul este și el legat, în principal, de alimentație, străchinile, oalele, ulcioarele, oțetarele, cănile servind la prepararea sau la păstrarea și transportul alimentelor. Unele dintre produsele olăritului sînt legate de construcție, cum ar fi spre pildă plăcile pentru sobe, sau „țepile" puse pe coama acoperișului. Olarii, deși lucrau uneori și izolat, erau de obicei grupați în bresle în anume centre olărești. Unele din satele noastre aveau zeci de olari. Aceste centre existau în special în regiunile de deal și munte, de unde olarii porneau cu marfa de vale, spre cîmpie, în regiuni de desfacere ajunse a fi și ele tradiționale pentru fiecare centru în parte. Olăritul este un meșteșug bărbătesc ; partea cea mai grea, adusul lutului în gospodărie, curățirea și frămîntarea lui și apoi lucrul la roată, era efectuată de bărbați. La decor ajutau și femeile. Într-un singur centru din țară, în Muscel, s-au putut vedea femei lucrînd și ele la roată. *Roata* este un postament mobil, cu mișcare circulară, pe care lutul este lucrat în timp ce se învîrtește roata ; datorită acestei miș-

cări, se obțin formele circulare cu contur regulat. Olăria noastră, însemnată prin frumusețea și rostul ei practic, este interesantă și pentru faptul că menține tradiții arhaice, care nu sînt însă pretutindeni aceleași, fiecare centru sau grup de centre avînd anumite caracteristici proprii.

Pentru înălțarea caselor în vremea din urmă, și pentru înălțarea bisericilor erau chemați meșteri. Aceștia se specializau și își transmiteau un meșteșug care i-a dus la realizări ce se disting în ansamblul construcțiilor de artă în lemn din Europa. Bisericile de lemn ale Transilvaniei, spre pildă, dovedesc o măiestrie tehnică și artistică excepțională. Turnurile lor ajung uneori să atingă înălțimea de 50 de metri ; subțiri, zvelte, ele sînt rezultatul unor cunoștințe tehnice care se remarcă printr-un savant sistem de bîrne de susținere și de contravîntuiri. Unele sate se specializau și produceau case prefabricate din lemn, leși, spete, căruțe, cu care călătoreau spre a le vinde prin sate.

Cîteva meșteșuguri erau legate de îmbrăcăminte. Unele din ele necesitau instalații tehnice de o complexitate ce amintește construcțiile morilor. Astfel *pivele* și *dîrstele*, în care se înălbeau țesăturile sau se îngroșau țesăturile din lînă, dîndu-le o structură mai laxă, se găseau de obicei în zonele de munte. Sătenii aduceau la aceste instalații mișcate de apă țesăturile lucrate în casă ; pentru a le recunoaște din mulțimea țesăturilor ce fuseseră aduse, se coseau de ele „semnele de familie“. Asemenea semne, avînd desen geometric, se așezau obișnuit, în trecut, pe tot ce aparținea unei familii (țesături, lemne, case, animale etc.) ; ele semănau cu semnele pe care meșteșugarii înșiși le făceau pe produsele lor, și echivalau cu iscăliturile din zilele noastre. Cîteodată, meșterii piuari și dîrstari plecau primăvara cu că-

Fig. 12. sus : oală din Hurez (nord-estul Olteniei) ; centru : răboj și țîncușe ;
jos : semne de proprietate, tăiate pe urechile oilor, în sudul Transilvaniei (Mărginimea Sibiului)

ruţele prin sate, devale, în cîmpie, de unde adunau ţesăturile, le duceau în munte, şi le aduceau apoi toamna înapoi, gata lucrate. Şi de data aceasta, semnele de proprietate puse pe ţesături serveau la identificare.

Unui scop asemănător serveau *răboajele,* mici bucăţi de lemn, tăiate în două după anume model, o parte fiind prinsă de ţesătură şi o alta rămînînd la proprietarul ţesăturii. În acest caz, identificarea se făcea prin apropierea şi potrivirea celor două bucăţele de lemn.

Cojocarii, care lucrau îmbrăcămintea din piele, erau răspîndiţi mai peste tot, deşi existau şi sate specializate în producţia de cojoace. Ţesături care obişnuit puteau fi făcute de către femei, cum ar fi traistele, deveneau produse de specialitate de îndată ce se folosea ca material părul de capră. Răspîndit mai ales în sudul ţării, ţesutul cu păr de capră necesita o tehnică specială de lucru, cunoscută de către bărbaţi mai ales. Meşterii lucrau izolat, risipiţi prin diverse sate.

Uneltele de lucru, cînd nu erau produse în gospodărie, formau şi ele obiectul unor meşteşuguri. Este vorba în special de uneltele de metal, totdeauna lucrate de specialişti *fierari,* care se găseau în mai toate satele. Instalaţiile tehnice mai însemnate puteau folosi forţa apei fie pentru a bate cu ciocane masive metalul, fie pentru a pune în mişcare foalele.

Atelierele ţărăneşti de acest gen din Munţii Apuseni merită să fie citate în chip special.

Tot din Munţii Apuseni trebuie amintit *aurăritul;* exploatarea minereurilor cu aur din regiune, cunoscută încă din vremea strămoşilor daci, s-a continuat de-a lungul istoriei. Pînă la începutul acestui secol mai lucrau şteampurile de sfărîmat minereul în Apuseni, şi mai lucrau însă şi meşterii zlătari, care scoteau aurul din pămînt sau din nisipul rîurilor.

În sfîrşit un alt grup însemnat de meşteri lucrau obiecte legate de credinţele celor din trecut. Au luat astfel naştere unele din cele mai frumoase obiecte de artă, a căror mare varietate nu este încă bine cunoscută ; de la o zonă la alta, apar forme noi, care abia în viitor vor fi complet inventariate şi explicate. Cităm cîteva din cele mai însemnate. Meşterii iconari, a căror artă nu poate fi despărţită de cea a meşterilor din oraşe, au făcut icoanele de lemn şi de sticlă, despre care am vorbit mai sus. O altă serie de meşteri lucrau stîlpii de morminte. În multe regiuni româneşti se pun pe mormînt un arbore şi un stîlp, uneori scund de numai 30—40 cm, dar putînd ajunge pînă la o înălţime de peste doi metri. Crestături meşteşugite împodobesc stîlpul, amintind uneori forma crucii, dar adesea semănînd doar cu stîlpii caselor. Alteori, pe morminte se aşezau troiţe ; şi acestea pot fi înalte de 1 metru, dar şi de 3. Crestate cîteodată, ele sînt însă de obicei pictate. Siluete de sfinţi, motive simbolice de mare vechime, stele, motive geometrice, flori apar în culori contrastante. Un acoperiş întregeşte întreaga construcţie. Uneori aceste troiţe erau aşezate în afara cimitirelor, fiind destinate amintirii cuiva sau menite să asigure bunăstarea celui ce o ridicase. La răscruci stau grupuri de troiţe menite să „apere“ de nenoroc drumul şi satele, precum şi troiţe izolate, înalte de 4—5 metri ; tot pe marginea drumurilor puteau fi văzute troiţe complexe, înalte şi în acelaşi timp largi, semănînd uneori cu iconostasele din faţa altarului bisericilor.

Dacă stîlpii puteau fi văzuţi în multe regiuni din ţară, troiţele pictate sînt caracteristice în special Olteniei.

O altă categorie de monumente cu acelaşi scop sînt crucile sau troiţele din piatră. Acestea se găsesc în spe-

cial în Oltenia şi Muntenia, deşi apar şi în Dobrogea, Moldova şi Transilvania. Ele erau lucrate în sate specializate, aflate în zonele de deal şi munte, fiind transportate de acolo cu căruţele, devale, în cîmpie, pînă la extrema sudică a ţării. Cele mai frumoase din aceste cruci poartă numele celui care le ridicase sau celui a cărui întîmplare o amintea şi sînt legate de poveşti pline de farmec. Drumurile pe care mergeau odinioară cu turmele lor oierii veniţi dinspre munte, traversînd Bărăganul pentru a ajunge la baltă, erau marcate cu astfel de cruci, indicînd direcţia de urmat.

IV. ARTA ŞI ŞTIINŢA POPULARĂ. OBICEIURI ŞI CEREMONII

Am mai afirmat, analizînd cultura materială a satelor, că românii au un deosebit simţ artistic, ceea ce face ca toate obiectele pe care le lucrează ei înşişi, fără să piardă nimic din utilitatea lor practică, să fie şi frumoase. Se cuvine acum să adîncim studiul creaţiei artistice săteşti, arătînd că avem de-a face cu o creaţie artistică deosebit de amplă, cuprinzînd aproape toate domeniile vieţii umane şi avînd statornic caracterul unei creaţii „folclorice". Să lămurim ce se înţelege prin creaţie „folclorică". În lumea cultă a oraşelor, ştiutoare de carte, creatorii de artă sînt singuratici. Un scriitor, la masa lui de lucru, scrie şi îşi tipăreşte operele, pe care apoi le citesc alţi oameni, singuratici, fiecare la el acasă. Arta cultă nu are caracter colectiv decît în anume domenii, de pildă atunci cînd se joacă o piesă de teatru în faţa publicului sau cînd se organizează o audiţie muzicală într-o sală de concert. Dar în asemenea împrejurări, piesa care se joacă sau bucata muzicală care se execută, sînt mai dinainte scrise. Oricît de multe ar fi reprezentaţiile, se joacă sau se cîntă mereu aceeaşi operă ; desigur, cu deosebiri de interpretare, după talentul executanţilor ; totuşi, mereu aceeaşi piesă.

În lumea satelor noastre cele vechi aşa ceva nu se putea întîmpla. Creaţia artistică se ivea doar în public,

doar cu prilejul unei adunări a multor oameni. Era mai ales spontană, mereu nouă, fără posibilitate de repetare. Creatorii lumii vechi folclorice creau efectiv, improvizînd povestirea sau cîntecul, anume pentru a fi ascultați de către alți săteni, adunați în șezătoare sau cu alte prilejuri, săteni care de altfel ei înșiși, fiecare în parte, erau în stare să „creeze", improvizînd, ceea ce deosebea pe cel care improviza de cei care ascultau nefiind decît talentul, care putea fi mai bogat sau mai sărăcuț.

Cînd spunem „improvizație", nu vrem totuși să afirmăm că acești purtători ai folclorului aveau, precum au creatorii culți, dorința de a fi originali. Improvizarea lor nu era decît o permanentă reluare a unor teme tradiționale, transmise de la om la om și din generație în generație, în jurul cărora fiecare avea însă libertatea de a da naștere unor variațiuni infinite. De aceea orice creație era originală, nici măcar același om neputînd să repete de două ori, la fel, aceeași creație a lui.

De pildă, în îmbrăcămintea pe care o purtau există anume teme care sînt comune pentru o întreagă regiune; văzînd un sătean în straiele lui tradiționale, un cunoscător al civilizației sătești îți poate spune din ce regiune este. Mai mult încă, după anume semne, îți poate spune uneori pînă și din ce sat. Cu toate acestea, nu există, de cînd lumea, două straie absolut la fel, copie identică a unuia după altul, după cum nu există nici două ouă la fel încondeiate, două melodii la fel cîntate, două cioplituri în lemn, două case sau două povestiri repetate ad litteram.

Creația folclorică este fermecătoare tocmai prin infinita ei varietate, prin capacitatea sa de permanentă creație a variațiunilor pe o aceeași temă.

Temele trec din generație în generație, tot alegîndu-se, oamenii neținînd minte decît ce într-adevăr le

place, memoria colectivă a satelor procedînd deci „antologic", lăsînd să cadă în uitare ce nu e desăvîrşit frumos, păstrînd şi amplificînd tot ce se dovedeşte a fi permanent pe placul tuturora, uneori cristalizînd anume pasaje în forme atît de reuşite încît ajung a fi respectate, ca atare, de toată lumea.

Această capacitate de creaţie a masei întregi a sătenilor duce aşadar la anonimatul folclorului, care e de aceea, şi pe drept cuvînt, considerat ca o creaţie colectivă a lumii satelor, creatoare fiind obştea întreagă a sătenilor, atît a celor de ieri, cît şi a celor de azi, în lanţ neîntrerupt.

Desigur, în viaţa satelor se ivesc împrejurări şi evenimente noi, prind a se crea teme încă neauzite, tot aşa mergînd din gură în gură, şlefuindu-se, curăţindu-se de zgură, nereţinîndu-se decît variaţiile celor mai talentaţi, care se cristalizează pe încetul. Dar şi această creaţie originală se face tot în cadrul tradiţiei, adică respectînd stilul vechi, continuînd a folosi temele tradiţionale printr-o transformare a lor menită să dea cuvînt sau melodie unor simţăminte noi sau unor evenimente încă neîntîmplate pînă atunci.

Creaţia aceasta colectivă dăinuie în viaţa veche a satelor prin faptul că organizaţia lor socială era ea însăşi de caracter colectiv. Satele noastre vechi aveau foarte puţini locuitori, astfel că, aşa cum am arătat, toţi se socoteau a fi întrucîtva rude. Se cunoşteau pe nume cu toţii şi obişnuiau să-şi ducă viaţa în comun. Nu numai la muncă, ci şi în timpul liber sau cu prilejul marilor sărbători care punctau viaţa lor socială.

Dăinuind neîntrerupt, de milenii, colectivităţile acestea săteşti îşi transmiteau tradiţional o zestre culturală cu rădăcini care merg uneori pînă departe în preistorie. Prin acelaşi mecanism social al creaţiei în obşte, memo-

ria difuză a tuturor celor din sat reținea nu numai teme de literatură orală, în proză și versuri, nu numai melodii, ci și credințe și concepții despre lume. Ca în straturi ce s-ar fi depus unele peste altele, veac după veac, găsim încă pînă tîrziu urmele aproape șterse ale unor credințe magice, de caracter păgîn, care ne par ciudate azi, dar care sînt totuși prețioase tocmai pentru că ne fac să înțelegem străvechimea civilizației noastre rurale. Răstălmăcite uneori sub influența religioasă a creștinismului sau transpuse în formele pure ale artei, credințele străvechi se mai fac simțite încă. Cu atît mai mult cînd s-au închegat în obiceiuri și ceremonii, la care iau parte toți locuitorii satului, fiecare avînd de jucat un anumit rol, care de asemenea e o temă tradițională, matcă pentru o infinită gamă de variații, mereu proaspete.

În viața vechilor sate, în special marile răscruci ale vieții omului sînt păstrătoare ale acestor străvechi straturi culturale. Nașterea, căsătoria și moartea sînt socotite a însemna popasuri de intrare și de trecere a vieții omului de la o fază la alta. Cu prilejul lor, satul își pune întrebări de ordin spiritual, de mare adîncime filozofică, la care găsește răspuns printr-un apel la imaginația cea veche moștenită din alte timpuri, uneori magică, alteori religioasă, alteori doar simbolic artistică, îmbrăcînd gesturile tuturor în ritualuri, structurate în realizări teatrale, adică jucate de toți participanții la viața de obște.

La naștere, părinții noului născut, neamurile își pun problema soartei hărăzite celui abia intrat în viață. Dorința de a ghici ce va fi cu el, dorința de a face astfel ca viitorul om să ajungă a avea parte de o soartă fericită duce la imaginarea unei serii de gesturi, de acte jucate, cu personaje multiple, de creație folclorică de o rară bogăție.

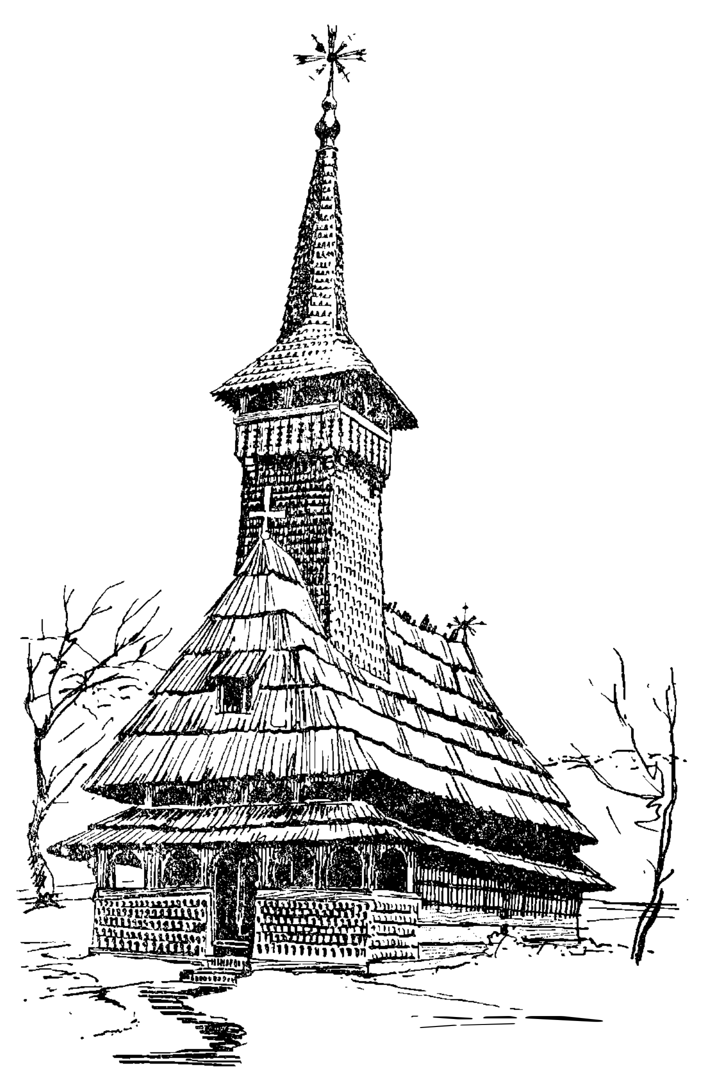

Fig. 13. Biserică de lemn din Maramureș

La căsătorie, tinerii sînt de asemenea supuşi unor „ritualuri de trecere“ şi unor ceremonii colective, la care participă mulţimea toată a sătenilor, care iau în felul acesta act de faptul că noi membri maturi au fost primiţi în obşte, că s-a născut o nouă familie, căreia de asemenea trebuie să i se asigure traiul bun în mijlocul alor lor.

Dar în special cu prilejul morţii, spăimîntătoarea problemă a ieşirii dintr-o viaţă în care te-ai trezit fără să fi fost întrebat, după cum nu eşti întrebat nici la vremea trecerii dintre cei vii, obştea satelor noastre vechi a creat o întreagă concepţie, dublată de ceremonii şi rituri, foarte stranii, dar care, o dată ce înţelegi şi admiţi rădăcina lor străveche, îţi par a fi de o grandoare, de o adîncime şi de o frumuseţe uluitoare.

Cine nu ştie, azi, cît de adîncă este seninătatea în faţa morţii, o seninătate oarecum deznădăjduită şi totuşi resemnată, pe care ne-o arată mult cunoscuta baladă a Mioriţei? Se ştie mai puţin toată mulţimea creaţiilor folclorice din jurul aceleiaşi teme a morţii, precum splendidele cîntece „ale zorilor“ şi „ale bradului“, care ar merita totuşi să fie mai adînc cercetate şi înţelese, ele fiind, în felul lor, unice în seria creaţiilor umane, ca dezlegări artistice ale marilor taine ale destinului.

Mai puţin adînci din punct de vedere filozofic sînt şi alte obiceiuri şi ceremonii în viaţa satelor, care şi ele fac dovada aceleiaşi neistovite capacităţi de creaţie artistică, precum toată seria „colindelor“ şi „conăcăriilor“, la diferite prilejuri.

Dacă folclorul românesc este azi preţuit şi destul de binecunoscut, există în schimb în cultura satelor noastre şi alte aspecte capitale, mai puţin cunoscute, deşi denotă aceeaşi extraordinară capacitate de creaţie a ţăranilor.

În satele vechi nu numai arta, ci şi ştiinţa a fost prilej de creaţie culturală. Nevoile vieţii de toate zilele au făcut, astfel, să se nască o *matematică* populară. Răboajele de care am vorbit sînt adevărate rigle de calcul şi în acelaşi timp registre contabile de mare ingeniozitate. În special *agrimensura* a dat naştere unei matematici speciale, sistemul „celor trei trăsuri" prilejuind subtile operaţii de gîndire, mergînd pînă la folosirea unor procedee de calculare a mediilor aritmetice ponderate, prin aşa-numita socoteală a „stînjenilor-masă", care e de natură să surprindă pe cei neavizaţi.

De asemenea *botanica, medicina* şi *zoologia* populară, cunoaşterea plantelor, animalelor şi insectelor, în special folosirea medicală a ierburilor, denotă o erudiţie extraordinară în sistemul de clasare a lor pe specii, de cunoaştere a tehnicilor farmacopeice, chirurgicale şi medicale, care deseori au temei nu în „magie" sau „superstiţie", cum mulţi continuă a crede, ci într-o lungă experienţă pozitivă de reală valoare. Ştiinţele naturale se află, aşadar, la un nivel faţă de care nu poţi avea decît cel mai adînc respect, atît de judicios cristalizate în formule sînt diversele ei ramuri, ceea ce, din nou, nu se poate explica altfel decît tot printr-o tradiţie multiseculară.

Emoţionantă de-a dreptul este însă *astronomia* populară, nu numai prin mulţimea stelelor şi constelaţiilor cuprinse în inventarul cunoştinţelor populare, în special al ciobanilor, care prin firea lucrurilor au mai des prilej să privească cerul înstelat al nopţilor de vară, ci şi prin interpretarea mitologică ce li se dă. Sătenii au populat cerul cu toate amintirile vieţii lor sociale, dînd stelelor o semnificaţie umană, antropomorfă. Satul, cu toate ale lui, este proiectat astfel pe cer, unde găsim Hora Satului, cu Fata Mare din Horă, cele două Care, Mare şi

Mic, Rarița, Oile, Lupul și Ciobanul, Comoara Făgăduită, cu Sfredelul gata să pătrundă pînă la ea, Cloșca cu Pui, Crucea și cei Trei Crai de la Răsărit, precum și atît de plina de semnificație „Cale a Robilor“, care, spune tradiția, arăta drumul celor care, căzuți robi la turci, reușeau să se întoarcă acasă.

Calendarul popular, atît de precis indicat prin semnele cerului și ale vietăților pămîntului, consemnat deseori și în „panaghii“ de lemn, în care marile sărbători erau precizate prin însemnări scrijelate în lemn, stă și el dovadă pentru capacitatea științifică, creatoare, a oamenilor noștri.

Nu mai vorbim de îndemînarea lor tehnică. Dacă mai știu încă să aprindă, ritual, „focul viu“, prin tehnica preistorică a frecării între ele a lemnelor, știu tot atît de bine să fabrice și morile cu vîrtej, atît de ingenioase încît muzeele europene, care reușesc să-și procure cîte un exemplar, le țin la loc de frunte. Dar mai ales e uimitoare capacitatea pe care o au cu toții de a se adapta, cu o rapiditate excepțională, la toate mașinăriile născocite în timpurile noastre.

V. DIN ISTORIA SOCIALĂ A VECHILOR NOASTRE SATE

Ne pare rău că trebuie să încheiem aceste cîteva pagini cu un capitol mai dureros, în care vom încerca să arătăm că toată această civilizație s-a creat și dezvoltat în ciuda unei istorii sociale dușmănoase, care a fost o grozavă stavilă pusă bunei stări țărănești, o piedică și oprelişte a capacității de creație a sătenilor.

Căci, într-adevăr, satele noastre, care au fost cîndva toate libere, o dată cu naşterea unei clase feudale, creatoare a statelor noastre autohtone, au început a cădea în starea de aservire. Aşa cum am mai arătat, în special satele dinspre cîmpie au fost cele dintîi victime ale împilării boiereşti. Mai rău încă, cele din Transilvania au căzut sub tirania unei clase de exploatatori feudali care, pe deasupra, aparțineau și unui neam străin.

Dar pînă și satele rămase încă libere au început, încetul cu încetul, să cadă sub stăpînire boierească, prea puține din ele, abia un sfert și ceva, reuşind să se păstreze pînă de curînd în formele lor tradiționale de țărănime liberă, stăpînă la ea acasă și deci putînd fi creatoare de civilizație.

Pentru ca să înțelegem mai bine cît de grea a fost această piedică socială pusă în calea civilizației vechi-

lor noastre sate, se cuvine să dăm cîteva amănunte de istorie socială. Dar cum aceasta este pe atît de lungă pe cît de dureroasă, nu ne vom opri decît asupra a două momente, care ni se par mai semnificative.

Alegem astfel perioada în care s-a născut zicala atît de pilduitoare: „a fi sărac lipit pămîntului".

Să ne ducem deci cu gîndul la vremurile de acum vreo trei sute de ani. S-au scurs de atunci cam vreo zece rînduri de oameni. Adică trăiau pe atunci străbunicii străbunicilor noştri.

Ţara era pustiită de necontenite războaie. Dar războaiele se poartă întotdeauna cu mari cheltuieli, care apasă pe spinarea poporului. Aşa că strîngătorii de biruri din acea vreme erau mai năprasnici decît oricînd altădată şi năuciseră pe oameni mai rău decît prăpădul adus de război.

Satele se spărgeau unele după altele şi mai toată lumea „dădea bir cu fugiţii". Cîte mai apucaseră să rămîie, trebuiau să plătească şi pentru cei fugiţi. Dar bani, în acele timpuri, nu se prea găseau, aşa că satele, ca să poată face faţă birurilor, nu aveau altă scăpare decît să se împrumute. Vorba vine că îşi găseau astfel „scăparea", căci de fapt satul care se împrumuta cu bani era un sat care mergea la pierzanie sigură.

Bani de împrumutat nu aveau pe atunci decît boierii, şi aceştia nu dădeau bani decît cu grea camătă. Sătenii nu puteau plăti la soroc, nici dobînzile, nici capetele. Iată dar că erau siliţi să intre la tocmeală cu boierul, ca să-i păsuiască. Boierul nu voia însă să primească păsuirea sau iertarea datoriilor decît dacă satul i se da pe mînă, cu moşie şi cu oameni cu tot.

Astăzi ni se pare greu de înțeles cum de se puteau întîmpla asemenea lucruri, căci astăzi fiecare cetățean este liber și egal cu oricare altul. Dar pe atunci legile țării îngăduiau ca cineva să fie rob altuia. Așa că satele se vindeau în întregime, cu populație cu tot, urmînd ca de atunci înainte sătenii să-i fie lui „iobagi“, „rumâni“ sau „vecini“.

Vecinii erau săteni datori să „asculte“ de un boier. Să-i dea acestuia dijma din toate produsele lor și să-i „clăcuiască“, adică să-i muncească pe gratis la toate muncile la care erau puși. Dacă nu ascultau, boierul avea voie „să-i bată ca pe niște rumâni“.

Marii boieri din acea vreme, cum era însuși Vodă Mihai și mai ales vestiții Buzești, au cumpărat în acele vremuri grele sute și sute de sate. Înainte ele fuseseră libere și fără de stăpîn. De atunci încolo, satele încăpuseră pe mînă boierească și se „rumâniseră“.

Dar boierii se certau între ei, ca să strîngă fiecare cît mai multe sate, în dauna altora. Ba își și furau unii altora satele și rumânii. Care era mai puternic, acela mînca nu numai pe săteni, ci și pe boiernașii mai mici. De atunci s-au ivit marile latifundii, adică moșiile mari cît județele, cu sute și sute de sate, toate clăcuind în folosul unui singur mare boier.

Dar văzînd că satele se sparg și se împrăștie, iar boierii mereu se ceartă între ei ca să-și fure unii altora clăcașii, Vodă Mihai a crezut că este bine să dea o poruncă foarte aspră potrivit căreia țăranii nu mai aveau voie să se mute dintr-un sat în altul, iar boierii erau opriți de a-și mai căuta prin toată țara clăcașii fugiți, ca să și-i aducă înapoi cu sila.

Vodă Mihai a hotărît deci ca fiecare sătean să rămînă pe loc în satul în care îl va fi apucat porunca şi de aci să nu se mai poată muta cu nici un chip, ca şi cînd ar fi fost lipit de pămînt.

Aşadar, toţi sătenii urmau să rămîie încremeniţi pe loc, în satul unde îi va fi prins „legătura lui Mihai". De aici înainte nu mai erau ţărani liberi în nici un sat în care se afla boier. Întreaga ţărănime de la noi decăzuse, deci, la o stare neînchipuit de rea.

Nemaiputînd pleca din sat, nici chiar dacă îşi plăteau toate birurile, ei au ajuns o pradă uşoară în mîna boierului hrăpăreţ. Foarte curînd starea lor a coborît tot mai jos, pînă a ajuns a fi aceea a sărăciei lucii.

A fi „sărac lipit pămîntului" are înţelesul că eşti tot atît de sărac pe cît putea fi un sătean din aceştia care fuseseră „lipiţi pămîntului".

Dar şi satele care reuşiseră să scape, fără a cădea în situaţia celor lipiţi de pămînt, mai păstrîndu-şi o brumă de libertate, au fost necontenit „mîncate" de către boieri şi au scăzut de aceea necontenit ca număr.

Ca să înţelegem şi acest al doilea fel de proces social, atît de potrivnic vieţii săteşti, vom face apel la un text ţărănesc de acum o sută de ani, care este nu numai un document istoric de primă mînă, dar ne va putea folosi şi ca pildă a talentului de exprimare literară pe care l-au avut sătenii noştri. Vom folosi o veche „plîngere a răzeşilor de Văsieşti", scrisă în 1866, ca jalbă adresată Locotenenţei domneşti a Moldovei din acea vreme şi care sună astfel :

„Noi, aceşti nefericiţi, care ne vedeţi astăzi înaintea voastră stînd, gîrbovi de adînci bătrîneţe, din care doi, fratele cel mai mic numără vîrsta de 84 de ani şi cel

mai mare de 89 de ani, aşa că, alăturea de o aşa vîrstă puteţi vedea cît de aproape stă moartea lîngă noi, gata a ne strînge în braţele sale în toată ora şi în tot momentul. Priviţi-ne, vă rugăm, cu ochii milostivirii, că astăzi am venit de stăm înaintea voastră umiliţi de nedreptate, slabi şi tremurînd ca o trestie la suflarea vîntului. Uitaţi-vă un moment de citiţi pe frunţile noastre cîte nefericiri amare le-au brăzdat.

Noi suntem, mărită Locotenenţă, acei amărîţi săteni răzăşi de moşia Văsieşti, hotar mare şi mîndru, care cuprinde în întregimea lui alte trei hotare şi anume Trifănescu cu cătuna Leorda, Poiana Borila şi Poiana Buruenişului, care fac împreună o întindere uriaşă, căci suprafaţa acestui hotar se lasă a se număra ca la 32 000 fălci de pămînt şi mai bine.

Acest hotar de Văsieşti, în mărimea ce vi se arată, moştenire dreaptă a săracilor de noi, plătită de părinţii noştri cu preţul sîngelui lor, a încăput astăzi în mîna unor boieri Ghiculeşti.

Se mîndresc acuma Domnii Ghiculeşti a fi proprietari mari a moşiei Comăneştilor, trupul cel mai mare şi mai mîndru în ţara Moldovei, alcătuit din mai multe alte trupuri, răpite de la adevăraţii lor moşneni, de la acei pe care i-au smuls de la vetrele lor şi pe care i-au înfundat în întunericul temniţelor, unde mulţi dintr-înşii şi-au şi sfîrşit viaţa, trup zicem a cărui mărime fabuloasă numără astăzi peste 80 000 de fălci.

Duşmanul acesta straşnic, care n-a avut alte daruri decît de a aduce plîngerea şi pustiirea în vatra fiecărui moşnean, se lăsară şi asupra noastră, ca lăcusta flămîndă asupra holdelor aurite ale cîmpului. Puţin îi pasă lui acum de toate păcatele, căci venise a ajunge el, unul din cei puternici, la cîrma ţării.

Toate faptele lui, oricît de silnice şi oricît de crude, şi le apăra, aşa că treceau ca şi cînd ar fi fost fapte legiuite. Tovărăşie puternică îşi făcu cu toţi cei de seamănul lui şi cu toţi cei de puterea lui. Legea o nesocotea fără ruşine ; şi de Dumnezeu, acest neam de om rău nu se temea. Începu dar a ne goli vetrele, a ne răşlui moştenirile, ridică goană mare asupra noastră ca să ne împrăştie pe tot pămîntul ; săracii nu mai puteau să-i ţină piept, căci bătăile pe care le adusese el asupra noastră erau bătăi atît de crude şi de cumplite, că nici cum nu mai putem altfel zice decît că ereau ca bătăile acelea cu care Dumnezeu a bătut cîndva pe fiica Vavilonului pentru păcatele sale. Durerea bătăilor lui a trecut ca fiorul morţii prin măduva oaselor celor bătuţi şi inimile mai multor nefericiţi dintre noi, lovite pe toată ziua de noi dureri, s-a făcut mai aşa nesimţitoare ca putregaiul buşteanului.

Dar vine o zi amară, o zi de cumplire, cînd lacomul cutropitor, în hotărîrea lui de a smulge din vetre pe părinţii noştri şi pe părinţii părinţilor noştri, îi încarcă cu lanţuri şi cu cătuşi şi îi aruncă în umezeala adîncilor temniţi, ca pe ucigători de oameni, loc în care, mulţi dintre dînşii şi-au dat sufletul. Torturi ca acestea şi mai mult decît acestea au suferit bătrînii noştri părinţi. Şi noi fiii lor le-am văzut pe toate şi am împărţit amarul durerii cu dînşii.

Şi care erau oare crimele părinţilor noştri ? Cari erau crimele acestor oameni ? Că se împotriveau logofătului Costache Ghica şi nu-i dau uricele moşiilor, a moştenirii fiilor lor. Şi că ţipau şi se plîngeau că logofătul Ghica le pradă moştenirea.

Iată unde sta crima lor, urmare care de aci înainte a făcut să se nască judecată straşnică între răpitorul

Ghica şi între asupriţii moşneni, care face o dîră lungă de ani".

Şi plîngerea povesteşte apoi cum la 1841, osteniţi de atîta judecată, răzeşii de Văsieşti au căzut la învoială cu boierul, ca să-i plătească 5 800 de galbeni şi să curețe astfel moşia de boier. Dar răzăşii de Văsieşti nu au bani. Se împrumută cu 5 800 galbeni şi îl plăteşte pe boier. Răzăşii răsuflă uşuraţi. Din păcate nu pentru multă vreme, căci : „N-apucasem bine a ne răsufla de oboseala atîtor ani de luptă, n-apucasem bine a ne îndulci şi noi de bunurile proprietăţii noastre, pe care le credeam scăpate de sabie, prin zisa învoială.

„D-lui Aga Nicu Ghica luase informaţiunile, prin credincioşii săi, că nouă ni s-a apropiat termenul de a răspunde suma de 5 800 galbeni persoanelor de la care ne-am fost împrumutat de i-am dat domniisale. Şi cunoscînd starea nevoii noastre, ne recomandară pe sub mînă nişte greci, ca doritori de a lua moşia noastră în arendă şi că aceştia sînt gata a ne număra suma de care am avea nevoie, în termenele ce am dori. Fără ca să cercetăm lucrurile mai departe, fără să avem cea mai mică bănuială de capcana pe care tot d-lui Nicu Ghica ne-o întindea, în buna noastră credinţă, sfîrşirăm tocmeala noastră cu Grecii, iscălirăm contractul, luarăm banii şi-i dădurăm feţelor ce datoram".

Dar aceşti arendaşi erau învoiţi cu boierul proprietar. Îl lasă pe acesta să folosească o parte din pămînt şi apoi cer răzeşilor să-i despăgubească, pretextînd că din locurile ce le aveau luate prin contract nu s-au putut folosi, ele fiind în deplina folosire a boierului, tot aşa cum le avea şi înainte de învoiala din 1848.

„Atunci spaima ne-a acoperit pe toţi, de la mic şi pînă la mare, de la pruncul din faşă şi pînă la bătrînul în cîrjă. Atunci s-a făcut pentru noi o zi atît de tristă

ca şi ziua potopului. N-a rămas vatră de unde să nu se audă plîngerea şi durerea. Norodul s-a adunat în turmă, ca oile, şi a cerut sfatul bătrînilor. Bătrînii le-au arătat calea legiuită la dreptatea ţării. Şi atunci cei mai cuprinşi şi-au pus la mijloc tot puţinul lor avut, iar săracul pînă şi cîrpa muerii şi tăciunele din vatră a pus, tot ; şi astfel, cu cît s-a putut strînge, s-au pornit în gloată la dreptatea ţării unde numind avocat, au urmat judecată mare un şir de ani".

„Boerul Ghica însă, după o învoială ce avusese cu avocatul nostru, vine după aceea şi în mijlocul nostru şi îmbunînd pe unul, netezind pe altul, cu făgăduinţi mari şi lungi, de milostivire, precum că vrea prin toate mijloacele să ne scape din mîinile grecilor printr-o împăcare. Însă şi noi să facem cu el o învoială astfel ca să fie pentru o despăgubire de o potrivă cu ce ar trebui să plătească grecilor. Lipsa cea înspăimîntătoare care ne secase toate mijloacele de trai şi la care se găseau reduşi cea mai mare parte dintre locuitorii moşneni, foametea cea mare care se simţea pînă şi de copilul din faşă, încredinţările pe care le făcea şi avocatul nostru precum că procesul poate încă să se mai amîie, unele şi altele ca acestea făcură pe bătrînii moşnenilor să sfîrşească cu judecata, pe care din lipsa şi sărăcia în care se aflau nu puteau să o mai prelungească nici chiar pe jumătatea timpului pe care le-o arăta avocatul trădător şi, peste toate acestea, foamea care lătra".

În aceste împrejurări, moşnenii fac o învoială cu boierul în anul 1847.

„Dar învoiala aceasta nu erea nimic altceva decît că răzăşii de Văsieşti se vindeau ca clăcaşi boierului. Pe de o parte boerul se obliga să întregească moşia aşa cum a fost şi să plătească grecilor 14 000 de galbeni. Dar pe de altă parte, pentru toate acestea, noi răzăşii,

să dăm domniei sale, din tot acel loc de hrană, o a treia parte, să-i facem cîte opt zile de pont (adică de muncă fără plată — *N.A.)* sau nelucrîndu-i-le, să i le plătim în bani, cîte şase lei ziua, să-i facem cîte o podvadă (adică o corvoadă — *N.A.)* de fiecare pereche de boi, de cîte opt sute de oca de sare adusă de la groapa ocnelor, la sărăriile ce-şi făcuse pe moşia Comăneştilor. Iar din locuitorii cu palmele să-i facă cîte patru zile proaste de meremet (adică muncă în gospodăria lui — *N.A.).* Prevăzîndu-se încă şi cazul că, făcînd trebuinţă locuitorilor a lua lemne de pe proprietatea d-sale din Comăneşti, pentru heiuri şi alte trebuinţe ale lor precum şi de foc, să aibă a da d-sale cîte trei butuci pe an aduşi de la herăstraele ce le are. Iar la punctul al optulea din această învoială stă scris aşa, din partea d-lui Nicu Ghica, că dacă eu sau urmaşii mei va strica această învoială, atunci locuitorii să-mi dea 14 000 de galbeni şi-şi vor lua moşia în dreapta lor stăpînire".

Dar învoiala aceasta, oricît de grea ar fi fost, a rămas numai pe hîrtie. Boierii, încetul cu încetul, scăzură pămînturile de hrană ale sătenilor şi-i crescu în muncă, astfel încît pînă la urmă ajunseră să fie clăcaşii boerului şi căzuţi în mizerie.

S-ar putea adăuga nesfîrşite pagini asemănătoare, care toate ne-ar pune în faţa problemei următoare : cît de mare trebuie să fi fost puterea de creaţie a sătenilor, dacă în ciuda unor asemenea împrejurări au putut totuşi făuri o civilizaţie care ar putea face cinste oricărui alt neam. Şi mai ales ne lasă să bănuim la ce alt înalt nivel ar fi putut ei ajunge, fiind atît de înzestraţi, dacă ar fi avut o istorie socială mai blîndă.

Dar soarta lor a tot mers scăzînd, din rău în mai rău, pînă cînd, în foc şi pîrjol, deznădejdea lor s-a înfăţişat în forma crudă a marilor răscoale ţărăneşti, din care

cea din 1907 rămîne înscrisă — prin înăbuşirea ei în sînge — ca una din paginile ruşinoase ale regimului burghezo-moşieresc.

De atunci vremile au trecut şi prefaceri sociale revoluţionare au răsturnat cu totul vechea viaţă a satelor. Au dispărut racilele grozave care ajunseseră să caracterizeze, în cele din urmă, viaţa satelor noastre, şi anume odioasele boli sociale, pelagra, semn al mizeriei şi înfometării, mortalitatea infantilă şi analfabetismul, intolerabil faţă de mersul înainte al culturii din toată lumea. Scăpate azi, pe totdeauna, de sila clasei boiereşti, trecute la practicarea unei agriculturi moderne, organizate în forme cooperative, în bună măsură oarecum dăinuire în forme moderne a vechii vieţi de obşte, satele noastre dispun acum de baza materială necesară unei ridicări a stării lor culturale.

Cei care cercetează azi satele nu mai recunosc decît cu greu amintirile vechii lor civilizaţii. Dar nu aceasta este ceea ce are însemnătate, căci civilizaţiile se perindă şi se dezvoltă necontenit, ca un proces istoric firesc, care nu poate fi oprit şi nici nu trebuie văzut decît ca o chezăşie a posibilităţii unui nesfîrşit progres spre o omenie din ce în ce mai deplină.

Ceea ce trebuie însă salvat este capacitatea de creaţie culturală a satelor noastre. Acesta este izvorul viu, din care se pot naşte şi dezvolta, mereu, alte noi forme de civilizaţie, deopotrivă de frumoase şi de originale pe cît au fost şi cele din trecut, ba încă mai frumoase decît au fost vreodată.

Pentru aceasta însă e bine ca toţi cei care, într-un fel sau altul, lucrează pe tărîmul culturalizării maselor ţărăneşti, să facă în aşa fel încît vechea tradiţie culturală a satelor să-şi găsească drumul spre zilele de mîine, către care tindem cu toţii.

SCURTĂ BIBLIOGRAFIE

Cap. I

I. SIMIONESCU, *Țara noastră ; oameni, locuri, lucruri,* ed. a III-a, București, 1940.

N. IORGA, *Istoria Românilor prin călători,* în trei volume, București, 1920—1922.

Cap. II

RADU ROSETTI, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova,* București, 1907.

H. H. STAHL, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești,* în trei volume, București, 1958—1965.

Cap. III

SIMION MEHEDINȚI, *Coordonate etnografice,* București, 1930.

ROMUL VUIA, *Le village roumain de Transylvanie et du Banat,* București, 1937.

PAUL H. STAHL, *Așezarea caselor și acareturilor pe valea Bistriței moldovenești,* în „Revista de Etnografie și Folclor", nr. 6/1965.

PAUL H. STAHL, *Casa țărănească la români în secolul al XIX-lea,* în „Anuarul muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1959/1961", Cluj, 1963.

GRIGORIE IONESCU, *Arhitectura populară românească,* București, 1956.

FLOREA STĂNCULESCU, ADRIAN GHEORGHIU, PAUL H. STAHL și PAUL PETRESCU, *Arhitectura populară românească,* în cinci volume, București, 1956—1959.

N. IORGA, *L'art populaire en Roumanie,* Paris, 1923.

GEORGE OPRESCU, *L'art du paysan roumain*, Bucureşti, 1937.

A. TZIGARA-SAMURCAŞ, *L'art paysan en Roumanie*, Bucureşti, 1931.

PAUL PETRESCU, *Costumul popular românesc din Transilvania şi Banat*, Bucureşti, 1959.

T. BĂNĂŢEANU, E. IONESCU, GH. FOCŞA, *Arta populară românească. Port, ţesături, cusături*, Bucureşti, 1957.

N. IORGA, *Istoria Românilor în chipuri şi icoane*, ed. a II-a, Craiova, 1922.

CORNEL IRIMIE, *Pivele şi vîltorile din regiunea Sibiului şi de pe valea Sebeşului*, Sibiu, 1956.

BARBU SLĂTINEANU, PAUL H. STAHL, PAUL PETRESCU, *Arta populară românească: Ceramica*, Bucureşti, 1958.

TUDOR PAMFILE, *Industria casnică la români*, Bucureşti, 1910.

Idem, *Cerul şi podoabele lui*, Bucureşti, 1915.

CUPRINS

Vechile noastre sate sînt păstrătoare ale unei tradiţii culturale cu rădăcini atît de adînci, încît merg pînă departe în preistorie.

Ţăranii români liberi, moşneni şi răzeşi, cu deosebire cei aşezaţi în satele de la poalele Carpaţilor, au făurit o civilizaţie rurală care nu numai că are un caracter de originalitate mai vie decît al altor neamuri, dar a dovedit o putere de creaţie culturală care uimeşte pe oricine ajunge să o cunoască.